

## Tehdit Teşkil Eden Öteki midir? Yoksa Kendisi mi? AB'nin Çıkmazları ve Kendini Feshetme Politikası

Branislav RADELJIC<sup>1</sup> 

<sup>1</sup>Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya, Türkiye  
radeljic@erbakan.edu.tr  
(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

### Makale Bilgileri

**Makale Geçmişi**  
**Geliş:** 28.04.2021  
**Kabul:** 8.07.2021  
**Yayın:** 30.12.2021  
**Anahtar Kelimeler:**  
AB, Avrupa kimliği,  
hükümetlerarasılık,  
dayanışma, krizler.

### ÖZ

Avrupa bütünleşme süreci büyük bir çıkmazın içindedir. Politik kavram karmaşaları, yalnızca ekonomik milliyetçilik ekseninde alınan kararlar ve kutuplaşma nedeniyle kolaylıkla manipüle edilebilen bir toplum, Avrupa Birliği'ni büyük bir sınava tabi tutmuştur. Bu makale; Avrupa Birliği'nin katılımcı bir yapı geliştirme ve kritik meseleler hakkında tek ses olarak söz söyleme konusundaki yetersizliğinin, AB itibarını sadece üye ülkelerde (periferi ya da dezavantajlı ülkeler) ve Avrupa çeperinde (AB üyeliğine aday veya komşu ülkelere yaptığı anlaşmalar dahil) değil, aynı zamanda dünyada da sarstığını tartışmaktadır. Üstelik AB, içerideki Öteki'ne ek olarak, AB sınırları içindeki ya da AB üyeliğini ümit eden dışarıdaki Öteki ikilemiyle daima bir mücadele içinde olmuştur. Bununla birlikte, Brüksel yönetimi, büyük takdir gören Avrupa değerleriyle çelişkili bir biçimde Batı Balkan halkının kurumlar ve ana aktörler için duyduğu hoşnutsuzluğu büyük ölçüde göz ardı ederek, komşu ülkelerdeki yarı otoriter rejimleri açıkça desteklemiştir.

## The Threatening Other or Very Own? EU Drawbacks and the Politics of Self-Undoing

### Article Info

**Article History**  
**Received:** 28.04.2021  
**Accepted:** 8.07.2021  
**Published:** 30.12.2021  
**Keywords:**  
EU, European identity,  
intergovernmentalism,  
solidarity, crises.

### ABSTRACT

The European integrationist project is in trouble. Political misconceptions, decisions purely driven by economic nationalism, and the largely unfirmed, and therefore, easily manipulated society, have put the EU to the test. This article argues that the EU's track record of incapacity to develop a joint position and speak with a single voice about crucial matters have eroded its credibility not only among its own member states (the peripheral or disadvantaged ones) and in the wider European context (in its dealings with countries aspiring to become EU members or those in the neighborhood), but also globally. Moreover, in addition to the internal Other, the EU has continuously struggled with the dilemma about the external Other, either the one who is already inside or the one hoping for an EU accession. Simultaneously, and very problematically when considering the much-advertised European values, the Brussels administration has openly supported semi-authoritarian regimes in the neighborhood, largely ignoring the increasing dissatisfaction among citizens with institutions and main players.

**Atıf/Citation:** Radeljic, B. (2021). Tehdit Teşkil Eden Öteki midir? Yoksa Kendisi mi? AB'nin Çıkmazları ve Kendini Feshetme Politikası, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 239-262.



"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

## GİRİŞ

1980'lerde, döneme ilişkin durumu ve geleceğe dair birtakım ikilemleri değerlendiren Paul Kennedy (1987), Avrupa Topluluğu'nun sahip olduğu yumuşak ve sert güçlere hayranlığını belirtirken; kutuplaşma ve olası ekonomik durgunlaşma ile birlikte kaçınılmaz gerilemeye de dikkat çekmişti. Kendi sözleriyle ifade ettiği gibi, "Avrupa gizemini korumaya devam ediyor. Avrupa Topluluğu gerçekten de birlikte hareket edebilirse hem askeri hem de ekonomik olarak dünyadaki pozisyonunu güçlendirebilir. Aksi takdirde, ki bu insan doğası göz önüne alındığında daha akla yatkın sonuçtur – göreceli gerilemesi devam edecek gibi görünüyor" (Kennedy, 1987: 488). Nitekim, Avrupa tarihinde en uzun süren barış süreci olan Soğuk Savaş sona erdiğinde, Avrupalıların soruları ve endişeleri artmıştır. Jacques Derrida (1992: 6), şu gözleminde haklıydı "umut, korku ve sarsıntı; kültürel ya da kültürel olmayan kimlikler adına gerçekleştirilen en korkunç şiddet vakaları olan yabancı düşmanlığı, ırkçılık, anti-Semitizm, dini ya da milliyetçi fanatizm suçlarının önünün açıldığı, suçların birbirine karıştığı, birbiriyle iç içe geçtiği ve nefese, soluğa, gayenin 'öz'üne karışması Avrupa'nın her yerinden bize ulaşan işaretlerle orantılıdır."Tüm bu meseleler bir arada ele alındığında, 1992 tarihli Maastricht Anlaşması'nın imzalanmasını ve hemenardından Avrupa entegrasyon sürecinin güçlendirilmesini, politik ve sosyo-ekonomik zorlukların takip edeceği açıktı ve tüm bunlar Avrupa genelinde ilerlemeyi ve refahı garantilemek adına politik tercihlerin yeniden değerlendirilmesini gerektirebilirdi. Üstelik, küresel çok kutupluluğun ve jeopolitik hedeflerin yeniden tanımlanması ile açıkça kolaylaştırılan alternatiflerin keşfini ya da dışarıdan gelebilecek yeni müdahaleleri tetikleyebileceğinden dolayı, doğru hamlelerin gerçekleştirilmesinde başarısız olunması ve üye devlet liderleri ile halklarının memnun edilememiş olması, olası bir menfaat çakışması olarak görüldü.

Örneğin, Maastricht Anlaşması sonrası AB'nin bütünlüğünü ve ideal performansını değerlendirirken, Paul Taylor (1993: 80), "apaçık bir paradoks: bir yandan politik ve mali birleşme başlığı altındaki düzenlemelerin giderek merkezileşmesi yönündeki baskılar artmış gibi görünürken ..., öte yandan, İspanya, Portekiz ve Yunanistan ve hatta yeni Almanya başta olmak üzere bir dizi üye ülke, ayrı devletler olarak kendi kimlik anlayışlarını güçlendirmek için (Avrupa) Topluluk'unu alenen kullanıyordu ... Hiçbir üye ülke kendi egemenliğinden vazgeçme eğilimi göstermedi," ifadelerini kullanır. Bazı araştırmacılar "AB, açık ve net tanımlanmış bir amaçtan yoksundur" (Middlemas, 1995: 672) görüşünü öne sürerken, bazıları AB'nin "varış noktası ... belli olmayan hareket halinde bir hayvan" ve evrim süreci "paradoksal bir süreç halinde olan" "bir çeşit melez, tuhaf bir yaratık" (McAllister, 1997: 7-8) olduğunu iddia eder. Daha fazla değilse de aynı derece endişe verici olan şey ise, AB'nin "krizleri öngörme kapasitesinin ve krizler için ileriye dönük acil durum planının olmaması"na (Mayhew, 1998: 106) yönelik eleştiriler olmuştur. Tanık olunduğu gibi, Brüksel yetkilileri, 10 yılın sonunda eski Yugoslavya meselesindeki yetersizliklerini ve politik tutarsızlıklarını, hem krizin ortaya çıkış süreciyle, hem de Yugoslav sonrası süreçte meseleye dair yaklaşımlarıyla açıkça göstermişti. 1992'nin başlarında Hırvatistan'ı ve Slovenya'yı bağımsız devletler olarak tanımayı öncelerken, böylesi bir aksiyonun komşu ülke Bosna Hersek'te çatışmaların yoğunlaşması ile sonuçlanabileceği yönündeki uyarıları görmezden gelerek, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bu yana Avrupa'daki en büyük vahşete seyirci kalmışlardır (Radeljić, 2012). Dahası, Yugoslavya faciasından Sırp lider Slobodan Milošević'i sorumlu tutsalar da, hem Brüksel hem de Washington, Milošević'i baş müzakerecileri olarak karşılamaya devam etmiştir. Bu nedenle, ülkedeki zararlı politikalarına aldırmaksızın iktidarını koruması için Milošević'e yardım etmişlerdir. Ancak 1990'ların sonuna gelindiğinde, uzun bir süredir göz ardı edilmiş olan Kosova krizinin yükselişiyle, aynı Batı, Milošević'ten kurtulma zamanının geldiğine kanaat getirmiştir (Spoerri, 2015).

Yeni milenyumun başlarında, daha net olmak gerekirse Amerika'ya yapılan 11 Eylül terör saldırısı bağlamında, bazı araştırmacılar Amerika'nın gerilediği ve liderlik pozisyonunun Avrupa tarafından ele geçirildiğine ilişkin spekülasyonlar yapmayı uygun bulmuştur. Örneğin Charles Kupchan (2003: 132), Amerikalıları “fazlasıyla geleneksel düşünmekle” ve bu yüzden de hakikati yanlış yorumlamakla eleştirmiştir: “Sonuç olarak, (Amerikalılar) gözlerinin önünde gerçekleşmesine rağmen müşterek bir Avrupa'nın gelişmekte olmasını takdir edemiyorlar ... Amerika dünyanın yeni haritasını doğru anlamak istiyorsa bu yeni oluşumun ne olduğunu çözmelidir – ve ciddiye almaya başlamalıdır.” Bu tür bir bakış açısı, paniklemek için geçerli bir neden olmadığını öne süren diğer bazı analizler ile ters düşmekteydi: “AB nüfusça kalabalık ama nüfusun çoğu yaşlı. AB'nin ekonomisi büyük ama durgun... Gümrük birliği başarılı ama yine de zayıf ... Ve belirsiz bir tarihe kadar federal bir yapıda kalacakmış gibi görünen politik bir oluşum ... Ortak dış işleri ve güvenlik politikası, gerçekleşmesi pek muhtemel olmayan ve belki de erişilemez bir amaç gibi görünüyor” (Ferguson, 2005: 256–257). 2005 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, AB anayasası oluşturmayı hedefleyen antlaşmayla ilgili referandumun, Fransız ve Hollandalı seçmenlerin red oylarıyla tamamlanması ve böylelikle AB'nin yeni bir kritik sürece girmesiyle birlikte, bu şüpheler güçlenmiştir (Best, 2005; Laursen, 2008). On yılın sonunda Avro bölgesi krizinin patlak vermesi, iktidarsızlık hissini ve Avrupa ittifakının yetersizliğini pekiştirmekten başka hiçbir şeye vesile olmamıştır. Örneğin Kupchan (2010), ilk ifadesini gözden geçirmiş; AB üye devletlerinin kendi pozisyonlarını ve gelecekteki performanslarını AB'ninkinin üzerinde tutmaları ile birlikte siyasetin sürekli olarak yeniden millileştirilmesi nedeniyle, Avrupa'nın büyük bir sorunla karşı karşıya olduğunu iddia etmiştir. Bir başka Amerikalı akademisyen, daha da sert bir dille, Avrupa'dan “etkisiz jeopolitik güç,” “ikinci sınıf statüsüne düşmeye mahkûm” (Moravcsik, 2010: 91) bir bölge olarak bahsetmiştir. Avrupa'da Avro bölgesi kriziyle birlikte, kredi veren ülkeler ile kredi alan ülkelerin (kurtarma paketlerine ihtiyaç duyan ancak sosyo-ekonomik reformları sürdürmek için istekli olmayan) farklılaşan yaklaşımları, AB'nin aksiyon alımında üye ülkelerin ekonomik milliyetçiliklerine olan bağımlılığını doğrulamıştır (Conti vd., 2018; Dăianu vd., 2014; Galpin, 2017; Glencross, 2014).

Daha yakın geçmişte Avro bölgesi sorunundan kaynaklanan ikilemlerle bariz bir şekilde bağlantılı olarak 2015 mülteci krizi, 2016 Birleşik Krallık AB üyeliği referandumunu ve 2019'da tüm dünyada etkisini gösteren koronavirüs pandemisi; Avrupa projesinin istikrarına dair şüpheler uyandırmıştır. Tüm bunlar, AB'nin uluslararası gündemini yine değiştirerek, AB üyesi ülkelerin ve halklarının bu olayları daha fazla hükümetlerarasılığın talebi için bir neden olarak görmesine yol açmıştır. Göçü, haklı olarak, dayanışma meselesi ile ilişkilendiren bazı araştırmalar, insanların küresel hareketleri ile uğraşırken, bizi devlet merkezli bir zihniyet konusunda uyarmaya çalışmıştır: “Avrupa devletleri, iltica politikalarını yeniden millileştirme ve ulusal sınırları güçlendirme kapasitelerini göstermiş olsalar da, komşu ülkelere karşı böylesi bir sorumluluğun reddi, globalleşmiş bir dünyada kalıcı bir çözüm yerine yalnızca yerel bir rahatlama sağlar” (Gruber, 2017: 55; ayrıca bkz. Mainwaring, 2019; Trimikliniotis, 2019). Göç, 2016'da Brexit referandumunun da merkezinde yer alıyordu. Neticede bu durum; diğer bazı AB üyelerinin AB'yi potansiyel olarak zayıflatabilecek ve nihai olarak da parçalanmasına yol açabilecek çıkış referandumları düzenlemeleri için iyi bir nedeni olup olmadığına dair spekülasyonlara alan tanıdı (Baciu ve Doyle, 2019; da Costa Cabral vd., 2017; Grimmel, 2017; Martill ve Staiger, 2018; Oliver, 2018). Bir çalışmada belirtildiği üzere (De Grauwe, 2016: 249–250), AB, en kırılgan vatandaşlarının gözleri önünde güçten düşüyordu: “Kaybedenlerin başkaldırması şaşırtıcı değil. AB, kemer sıkma reçetesine ve yapısal reform yönergesine devam ederse, başkaldırı yayılacak ve ülkelerin Birlik'ten çıkmalarını teşvik eden bir forma bürünecek. AB'nin çoğunlukla kazananların yararına olan politikalarda ısrarcı olmayı bırakarak küreselleşmede kaybedenlerin tarafını tutmasının zamanı gelmiştir.” Kovid-19, hem devletlerarası dinamikler (liderliğin türü ve biçimi, pandemi ile baş etmek için sağlık sisteminin hazır olması ve vatandaşların sağlık ve refahını korumak

adına alınan önlemler tarafından şekillenen) hem de devletlerarası ilişkiler (sürekli olarak birbirlerinin strateji ve tercihlerini itibarsızlaştırarak ikili ilişkiler seviyesinde ya da AB'nin uluslararası güçlerini kullanarak zor durumda olan üye ülkelere yardım etmesini bekleyerek çok taraflı ilişkiler seviyesindeki) bakımından, AB genelindeki tutarsızlıkları yeniden açığa çıkarmıştır. Yine Hollandalı ve Alman otoritelerin İtalya ve İspanya'nın pandemi karşısındaki tutumlarını – sanki bu iki Akdenizli ülke ortak sosyo-ekonomik komplikasyonlar ve uluslararası itibarsızlıkla yüzleşmek istiyormuş gibi– küçümsemesine tanık olunmasıyla, dayanışma meselesi, AB'nin temel değeri olarak kapsamlı bir şekilde yeniden mercek altına alınmıştır (Bertoncini, 2020; Stevis-Gridneff, 2020). Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula Von Der Leyen'in de kabul ettiği gibi “Avrupa'nın gerçekten de birbirini desteklemesi gerektiğinde birçok ülke ilk başta kendini önceledi. Avrupa gerçekten de bir ‘hepimiz birimiz için’ ruhuna ihtiyaç duyduğunda, birçok ülke öncelikle ‘sadece benim için’ yanıtını verdi” (Rios, 2020’de belirtildiği üzere).

AB'nin katılımcı bir pozisyon geliştirme ve kritik meseleler hakkında tek ses olarak konuşma bakımından yetersizliği, güvenilirliğini sadece üye devletler (periferi ya da dezavantajlı ülkeler) ve daha geniş bir Avrupa (AB üyeliğine aday veya komşu ülkelerle yaptığı anlaşmalar) kapsamında değil, aynı zamanda küresel olarak da aşındırmıştır. Doğal olarak siyasi yanlış anlamalar, tamamıyla ekonomik milliyetçiliği gözetken kararlar ve büyük ölçüde onaylanmamış, dolayısıyla kolayca manipüle edilen toplum AB'yi teste tabi tutmuştur. Tüm bu gerçekler şu sorunun sorulmasına yol açıyor: Avrupa entegrasyon sürecinin geleceği için iyimser olunabilir mi? Cevaba bakılmaksızın, böylesi katmanlı bir süreçte, farklı otoritelerin ve vatandaşların sorumlulukları neler olabilir? Uzunca bir süre, AB elitleri ile sıradan insanlar arasında ve merkez ile (yarı)periferi arasında büyük bir uçuruma tanıklık edildi. Tüm bu durumlar, demokrasi açığına dair tartışmaları güçlendirdi ve uluslararası bir çalışma usulü yerine dikkatlerin hükümetlerarasılık üzerine çevrilmesine katkıda bulundu. Böyle bir değişiklik – AB'den ayrılmak için bir üye devletin başvurabileceği tek yasal mekanizma olan ve 2009'da kabul edilen 50. Madde kapsamında – AB üye ülkelere esneklik ve dolayısıyla kendi statülerini belirleme konusunda daha fazla özgürlük tanımanın yanı sıra; iyi yapılandırılmış dışsal (İslam örneğindeki gibi kültürel ya da Çin ve Rus örneğindeki gibi jeopolitik) tehlikelere ilişkin yerleşik anlatının aksine, gerçek tehlikenin AB'ye karamsar olmasa da şüpheyle yaklaşan görüşler ve politika alternatifleriyle gururlanan bir dizi siyasi parti ve seçilmiş kuruluşla birlikte, iç yabancılaşma ve kutuplaşmanın bir sonucu olarak içeriden de gelebileceğini göstermiştir.

### DIŞLAYICILIKTAN KAPSAYICILIĞA UZANAN KARMAŞIK YOL

Uzun sürmesi durumunda devletlerin kanıksama eğiliminde olduğu istikrar kavramı ele alındığında, Soğuk Savaş sonrası bağlamda, Avrupa projesinin hem daha büyük entegrasyon (1992’de Maastricht Antlaşması’nın imzalanması ile Almanya’nın birleşmesini ve geleceğe dönük genişleme planları da içeren), hem kademeli dağılma (eski Yugoslavya federasyonunu ve istikrar adına sürekli dış müdahale gerektiren Yugoslavya sonrası da dahil) bakımından bazı büyük zorluklarla karşı karşıya olduğu görülmekteydi. Devlet politikasına yön verenler, çoğunlukla şüpheli akademisyenlerin aksine, Avrupa’nın geleceğine ilişkin çok daha iyimser bir yaklaşıma sahiplerdi. 1990 yılının Ekim ayında Almanya’nın yeniden birleşmesi, Avrupa’nın geleceği için büyük bir adım olarak görülmekteydi. Batı Almanya Şansölyesi Helmut Kohl’un ısrarcı olduğu gibi, iki Almanya’nın birleşmesi “Avrupa bütünleşme süreci için herhangi bir tehdit oluşturmuyor, aksine birçok fırsat sağlıyordu” (Jansen, 1998’de belirtildiği üzere; ayrıca bkz. Genscher, 1998; Spence, 1992). Hükümetlerin coşkusu o zaman yöneltmekte olan uyarıları bir noktada tamamen hiçe saydı: “Batı Avrupa devletleri Soğuk Savaş’ın başlangıcından yüzyıllar önce yaptıkları gibi birbirlerine daha büyük bir korku ve şüphe ile yaklaşacaklar. Sonuçta hem kazanımlardaki dengesizlikler hem de iş birliğinden doğan özerklik kaybı nedeniyle kaygılanacaklar” (Mearsheimer, 1990: 47). Bununla birlikte, 1991’de Varşova Paktı’nın

çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, bazı mevcut veya yeni kurulmuş devletlerin (Baltıklar gibi) ekonomik alışveriş, politik ortaklık ve güvenlik iş birliği arayışları için Batı'ya daha çok bakmalarına neden olmuştur. Onlara göre, Avrupa projesi“ bir istikrar kaynağıydı. Demokratik devletlerin, kendi aralarında, askeri rekabeti aşmış ve Avrupa'da çok düzeyli yeni bir yönetim şekli geliştirme biçimlerini sembolize ediyordu” (Marsh ve Rees, 2012: 4; ayrıca bkz. Croft ve Williams, 1992; Duff vd., 1994; Lane, 2007; Larivé, 2014; Sarotte, 1989; Surovell, 1995).

Yugoslavya krizinin baş göstermesiyle, Brüksel yönetimi “Avrupa'nın zamanı geldi” ve “Avrupalıların çözebileceği bir şey varsa o da Yugoslavya sorunudur. Yugoslavya bir Avrupa ülkesidir ve bu sorun Amerikalıları ilgilendirmez. Başka ülkeleri de ilgilendirmez” (Almond, 1994: 32) ifadeleri ile kendinden emin bir duruş sergilemeye çalıştı. Fakat Yugoslavya Federasyonu'nun son Amerikan büyükelçisi Warren Zimmerman'ın gözlemlediği gibi “Avrupalılar Yugoslavya'nın büyük bir sorun yaşadığına inanmadı. 1980'de Tito'nun ölümünü takip eden, neredeyse herkesin ülkenin çöküşünü öngördüğü on yıl içinde, fazlasıyla yanlış alarm söz konusu oldu. Yugoslavya çökmeyince, Avrupalılar artık gerçekleşmesi an meselesi olan felaketi görmezden geldi ... Yugoslavya'ya aciliyetten yoksun yaklaşımları ile on dört ay sonra harekete geçtiklerinde, dağılmanın gerçekleşmemesinin onların sayesinde olduğunu söylediler” (Zimmermann,1996: 65). Hatta gazeteci Viktor Meier, bu durumu destekleyen ifadelerini şöyle kayda geçirdi: “Birçoğu başkent sınırları dışına zoraki olarak çıkan Belgrad'daki Batılı diplomatlar ... Yugoslavya'nın varlığının son iki yılında, bu ülkenin gerçeklerini neredeyse istisnasız bir şekilde yanlış anlamış görünüyorlar. Yugoslavya'nın son altı ayında, gerçeğe muhalefetleri gülünç boyutlara erişti ... Belgrad'daki Batılı diplomatik birliklerde gözlediğim derecede bir politik hata, mantıksızlık ve yüzeysellik karmaşasıyla, daha önce hiç karşılaşmamıştım” (Meier, 1999: 217). Her halükarda, 1990'lar boyunca Yugoslavya krizinin resmi olarak ele alınışı ve Yugoslavya sonrasında bölgenin ele alınış biçimi, bölgenin geriliği ile ilgili olmasa da, ötekiliği ile ilgili anlatılarla desteklendi. Örneğin, çeşitli AB kurumları ve üye devletler tarafından öne sürülen birçok tartışma (Vatikan ile olan bağlantıları da dahil olmak üzere), Hırvatistan ve Slovenya cumhuriyetlerinin Yugoslavya devletinin geri kalanından daha üstün olduğu fikrini savundu ve bu iki cumhuriyetin bağımsızlık ve uluslararası tanınırlık çabalarını daha da meşrulaştırdı. Kendilerinin de savundukları gibi, ekonomileri, liberalleşmeye, Katolik mezhebine ve batı odaklı kültürlere olan ilgileri ve Batılı Avrupa değerlerini ülke genelinde yaygınlaştırmaya yönelik başarısız çabaları öne çıktı, ve Belgrad merkezli devlet mekanizmasıyla zıt düşüklerinde ve kendilerini gerçekleştirme girişimleri baskılandığında farklı bir strateji uygulamak ve o dönemin rejimiyle bağlarını koparmak zorunda kaldılar. Dahası, hem yerel ayrılıkçı güçler hem de sayısız AB temsilcisi (medya gibi devlet dışı aktörler dahil) Yugoslavya krizini Avrupa istikrarına yönelik bir tehdit olarak lanse etti ve bunu yaparak, Brüksel liderliğinin söz konusu iki cumhuriyeti desteklemesini bekledi.

İlginçtir ki, Maastricht sonrası AB, başlangıç sürecini, Soğuk Savaş sonrası bağlamda daha güçlü bir Avrupa Birliği için tutkal görevi gören bir araç olarak Avrupalı kimliği argümanları takip etmiştir. O zamandan beri, Avrupalı kimliği sadece bireylerin AB'ye olan bağını değil, aynı zamanda birden fazla politik ve toplumsal boyutu da içine alan, itibarlı bir toplumsal grubun ya da topluluğun – Avrupa'nın – üyesi olmaya dair herkesi kapsayan bireysel algısını kapsayan kolektif bir kimlik” olarak öne çıkmıştır (Bellucci vd., 2012: 61; ayrıca bkz. Bayley ve Williams, 2012; Checkel ve Katzenstein, 2009; Green, 2015; Kaina vd., 2017). Sürekli genişlemesi ve Orta, Doğu ve Güneydoğu devletlerinin dâhil edilmesi nedeniyle, AB normlarıyla özdeşleşme ve AB'nin artan heterojenliği arasında gerilirken; Avrupa kimliği kategorisinin kendisi, ya övgü ve ödüllendirmeye ya da cezalandırmaya ve diskalifiye etmeye hizmet etmiştir. Argümanın karmaşıklığını ve potansiyel çatışmaları akılda tutarak, Douglas Holmes (2009: 63) “toplumsal Katolik öğretileri entelektüel açıdan rehberlik etmek ve çoğulcu bir Avrupa'nın bilişsel anlamlarını ve politik gerekliliklerini kurumsal olarak düzenlemek için – yetki ikamesi ilkesi



vasıtasıyla – geniş ölçüde benimsendi” çıkarımında bulunmuştur. Bu çerçevede, Brüksel yönetiminin politika tercihlerini ve aday üye devletlere yaklaşımını değerlendirmek için elverişlidir: Doğuya doğru genişleme bağlamında açıklanmış olduğu gibi (Andreev, 2003: 264), “hem AB karar mekanizmaları hem de bir bütün olarak Batı kamuoyu görüşü Katolik/Protestan ülkelere, öncesinde demokratikleşme deneyimi olan ülkelere, ekonomik ve politik reformlarına daha önce başlamış olan ülkelere ve 1989–91 dönemindeki seçimlerden sonra komünist/sosyalist rejimle resmi olarak bağlantısı olmayan kişilerin iktidara geldiği ülkelere çok daha sıcak bakıyordu.” 2004 ve 2007 genişleme süreçleri; geçmişte bir noktada Avrupa'nın genişlemesi tartışmalarının dışında tutulan bazı devletlerin belirli kıstasları karşılayabildiğini ve sonuç olarak da AB'ye kabul edildiğini doğrulamanın yanı sıra, aynı zamanda Avrupa'nın Batı'ya kıyasla uzak, az gelişmiş ve yeterince uygarlaşmamış olarak görülen bazı bölgelerinin çevresel statüsünü yarı-periferiye yükseltmiştir. Yine de, bir çalışmada Jürgen Habermas (2006), yeni koşullar bağlamında Avrupalı kimliğinin gerekli olup olmadığını ve ulusötesi bir sivil dayanışmanın gerçekten de mümkün olup olmadığını sorguladı. Ona göre; 2004 genişlemesi “eski ve yeni üyeler arasındaki sosyo-ekonomik kalkınma açıklarını kapatmak için aktif politik müdahaleleri gerekli” kılarak, AB için beklenmeyen bir zorluğu temsil ediyordu. Bu durum, eski (2004 öncesi) üyeler ile yeni (2004 sonrası) üyeler arasındaki tutarsızlıkların “nispeten küçük AB bütçesinin kıt kaynaklarının dağıtımına dair çatışmaları, net katkı sağlayıcılar ile net yararlanıcılar, merkez ile periferi, Güney'deki eski lehtar devletler ile Doğu Avrupa'daki yeni lehtar devletler, küçük ve büyük üye ülkeler ve daha birçoğu arasındaki çatışmaları daha da kızdıracaktı” (Habermas, 2006: 69–70).

Avrupalı kimliğine ilişkin yukarıda bahsi geçen ikilem, kendi içinde oldukça tartışmalı bir mesele olan İslam'ın mevcudiyetiyle birlikte daha da karmaşık bir hal almaktadır. Literatürde doğru bir ifadeyle dikkat çekildiği gibi, “dinle ilgili sorular her zaman ya çok kültürlülük sorunları ya da geçmiş on yıllardaki göç akımları ile ilişkilendirilir ve bu da konuyu politik bakımdan hassas bir noktaya taşır” (Foblets, 2012: 1). Gerçek şu ki, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından çeşitli Batı Avrupa ülkeleri ve daha sonraları Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurucu devletleri, savaştan zarar görmüş altyapılarını yeniden inşa etmek için gerekli ucuz işgücünü sağlayacak; Fas, Tunus ve Türkiye gibi ülkelerle birçok ikili anlaşma imzalamaya karar vermişlerdir. Ev sahibi ülkelerin beklentilerinin aksine geçici bir süreliğine gelen Müslümanlar, nispeten kısa bir süre içerisinde daimi olarak Avrupa'da kalmaya karar vermiştir – anlaşılması mümkün olan bu karar nihai olarak göçmenlerin kendi, dışarıdan getirdikleri kimliklerinin Avrupa üyesi devletlerin kimliği ya da Avrupalı kimliğiyle uyumu üzerine uçsuz bucaksız tartışma ve açmazları ateşlemiştir (Radeljić, 2014). Bu nedenle, başka bir kaynakta da işaret edildiği gibi, “kamusal alanda Müslümanların görünürlüğü hem benlik sunumu hem de öteki algısı ile bağlantılıdır,” yani “özel ve kamusal alanlar, içeride ve dışarıda, kutsal ve seküler olan arasındaki sınırların yeniden şekillendirilmesidir” (Göle, 2013: 4–5). Helal, peygamberler, başörtüsü ve kadının pozisyonu ya da Müslüman topluluklara hizmet eden sanat oluşumları ve dini kurumlar aracılığıyla İslam'ın temsili çevresinde şekillenen meseleler; Öteki'nin kültürel etkileşimi ve asimilasyonu (genellikle başarılı bir entegrasyon için ön koşulu olarak varsayılır) ilgili sosyo-politik gerginliklere ve şüpheli yaklaşımlara yol açmıştır (Joppke, 2009; Wallach Scott, 2007). Toplumumuz, genellikle özümsemeye devam ettiğimiz yanlış bilgiyle büyük ölçüde ilişkili bir unsur olan bilinmeyenden korkar. Sara Silvestri'nin (2012) Avrupa'daki burka tartışmaları ile ilgili karşılaştırmalı analizinin ortaya çıkarmış olduğu gibi “Avrupa halkının ve vatandaşlarının çoğu Müslümanları sadece televizyonda ‘görmüştür’, fakat daha önce bir Müslüman ile asla karşılaşmamıştır’. Basit bir başörtüsü giyen Müslüman bir kadını görür ya da onunla tanıştırlarsa gözlerinin önündeki insanı değil, onun yerine Taliban ve El Kaide'nin totaliter dogmacılığını ve maçoğunu görmeleri çok muhtemeldir” (Silvestri, 2012: 288).

AB üyesi ülkelerin bu gibi meseleleri kendilerinin denetlediği düşünüldüğünde, Avrupalı kurumların ve özellikle yasama organlarının yapabileceği pek bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Amsterdam Antlaşması ile AB'ye ayrımcılıkla mücadele etmek için yasal güç tanındığı 1997 yılına kadar durum böyle değildi. Bu antlaşma; sağ görüşlü parti ve ideolojilerin yükselişinden kaynaklanan ırkçılık ve ayrımcılık sorunlarıyla başa çıkmak için bir strateji geliştirilmesi yönündeki artan baskıya yanıt olarak imzalandı. Sonuç olarak, 2000 yılında imzalanan Irk Eşitliği Yönergesi ulusal yasal standartların güncellenmesi gerektiği anlamına geliyordu (EU Council, 2000). Fakat yönerge aktarımının nispeten başarılı olduğu başlangıç sürecinin aksine, 2010 yılına gelindiğinde yönergeye büyük ölçüde ekonomik kriz ve takibinde gelen kısıtlı fon kaynaklarından kaynaklanan belirsizlik hâkim oldu (Givens ve Evans Case, 2014: 118). Buna göre; büyük bir uluslararası ana müdahalenin yokluğunda, çeşitli Avrupa ülkeleri genellikle kıyafet kuralları ve ibadet alanlarına ilişkin keskin tartışmalar eşliğinde, kendi kamusal-özel ayrımı anlayışlarına bağlı kalmaya devam ettiler. Bir yanıyla çelişkili olarak, yasama organları, toplulukların ve çeşitliliğin yaşam biçimini (Fransa'nın Mart 2011 tarihli burka ve peçeyi yasağı gibi) düzenleyebilirler. Fakat, aynı zamanda ayrımcılık karşıtı politikaları savunmaları ve günümüz toplumunun çok kültürlü yönlerini korumaları da beklenmektedir. Benzer bir tutarsızlık, insan hakları standartları bağlamında ve, hükümet ve hükümet dışı aktörlerin planlama ve inşa izni düzenleme onayına müdahaleleri bağlamında, ibadet yerleri inşa etme ve muhafaza etme hakkını analiz ederken de göze çarpar: “İbadet yerleri kurma ve muhafaza etme hakkı din ve inanç özgürlüğünün ayrılmaz bir bileşenidir. İlkinin inkârı, her zaman ikincisinin kısıtlanmasıyla sonuçlanır. Bu nedenle, devletler, ibadet yeri kurma ve muhafaza etme hakkının hem doğrudan hem de dolaylı olarak ihlal edilmesi durumunda, dini özgürlüğe saygı duyduklarını ve bu özgürlüğü koruduklarını içtenlikle iddia edemezler” (Villaroman, 2012: 321). Son olarak, diğer zorluklar arasında yerel otoritelerin ayrımcılık şikâyetlerini belgelemedeki isteksizliği, genel farkındalık eksikliği ve bir ayrımcılık şikâyeti durumunda hiçbir şeyin değişmeyeceği inancına dair yaygın bir kanı yer almaktadır (Givens ve Evans Case, 2014: 128).

2010 yılında Almanya Başbakanı Angela Merkel çok kültürlülüğü değerlendirirken bu tarz bir yaklaşımın başarısız olduğunu ifade ederek, gelecekteki gelişmeler ışığında Avrupa'yı Müslüman azınlıklarla olan problematik ilişkisini gözden geçirilmesini teşvik etmiştir (Emerson, 2011'de belirtildiği üzere). Buna karşılık bazı araştırmacılar, Merkel'in değerlendirmesini yersiz bulmuştur: “Çok kültürlülüğün neredeyse hiç denenmemiş olduğunu söylemek daha doğru olur. Daha doğru bir ifade ile, çok kültürlülük bazı ülkelerde sadece sınırlı bir çerçevede deneyimlendi” (Giddens, 2014: 133). Bazı erken dönem AB destekli oluşumların da değerlendirmelerine göre, Müslüman topluluğu için çok kültürlülük (demokrasi değil) esas meseleydi. İslam'ı son derece üstün kabul eden Müslümanların çok kültürlülüğe yaklaşımı oldukça peşin hükümlü olup, herhangi bir uzlaşmaya alan tanımaz nitelikteydi (Parekh, 2005). Tüm bunlar bir arada ele alındığında, Türkiye'nin Avrupalı geleceği meselesinin neden AB ile alakalı tartışmalara, resmi toplantılara ve akademik değerlendirmelere nüfuz ettiği anlaşılabilir. Görüşler oldukça çelişkili olup; kimileri Türkiye'nin AB'ye katılmaya hazır olduğunu ve üyeliğinin birçok bakımdan (ekonomik performans, enerji güvenliği ve dış politika işleri) Avrupa'nın pozisyonunu güçlendireceğini iddia ederken kimileri, Türkiye gibi ülkelerin (boyutu, dini ve demokratikleşme meseleleri, konumu ve jeopolitik uyumu, Türk-Ermeni problemi, Kıbrıs ve Kürt sorunları gibi meseleler düşünüldüğünde benzer olan ülkeler) üyeliğinin onaylanmasının AB'nin var olan kurumsal mekanizmalarını ve genel performansını ciddi biçimde sarsabileceğini düşünmektedir (Tocci, 2011: 48–76). 1999'da Türkiye AB üyeliğine adaylık kazanmış ve 2005'te katılım müzakereleri başlatılmış olsa da – “Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle (Ankara) AB tarafından dışlanmaktan korktuğu için” bu süreç “yeniden Avrupa'nın bir parçası olma fırsatı” olarak yorumlanmıştır (Terzi, 2010: 5) – 2006 sonlarında AB'nin görüşmeleri durdurma kararı, AB yanlısı güçlerin pozisyonunu doğrudan

sarsmıştır. Türkiye hükümeti; anayasasını referans göstererek ülkesini demokratik, seküler ve sosyal cumhuriyet olarak kabul etse de, demokrasi algısı söz konusu olduğunda AB ve Türkiye arasında ciddi bir farklılık söz konusudur – çeşitli sivil toplum kuruluşlarının görüşüne göre, bu bağlamdaki sorunlar Türkiye'nin AB üyeliğini olumsuz biçimde etkileyebileceğinden, Türkiye'de demokrasi üzerine açık bir tartışma ile ele alınması gereken bir tutarsızlık söz konusudur (Jonasson, 2013: 113–180). Buna bir de din meselesi (ve kaçınılmaz *biricik olma* ile *istisnailik* tartışması da) eklenecek olursa, AB'nin dışlama politikaları Türkiye'yi uzunca bir süre kolaylıkla dışarıda tutabilir: “AB'nin din de dahil olmak üzere birçok zeminde ırkçılık ve ayrımcılık karşıtı faaliyetlerine rağmen AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) içtihadı ve İslam'ın kamuya açık tezahürüne ilişkin yerel mahkemeler, 70 milyondan fazla Müslüman'ın bulunduğu bir ülkenin üyeliğinin kabulünün politik elitler için belirleyici bir unsur olabileceğini öne sürmektedir” (Hughes, 2011: 8). Hakikaten de Ankara hükümeti, AB'nin Türkiye'ye yönelik negatif tutumunun bir sonucu olarak Balkan, Karadeniz ve Orta Doğu ülkeleri gibi güçlü bağlantıların olduğu alternatif arayışları üzerine ekstra çaba sarf etmiştir.

Böylelikle, Avrupa entegrasyon sürecinin bir parçası olarak sayısız politik ve sosyo-ekonomik sorunla birlikte, çok kültürlülük ve Avrupalı kimliği kavramları, Avrupa'nın çeşitliliğini yeniden ifade etmeye ve Öteki'ne karşı tutuma dair tutarsızlıkları gözler önüne sermeye hizmet etmiştir. Başka bir çalışmada ifade edilmiş olduğu üzere (Radeljić, 2014), çok kültürlü ortamın AB düzeyinde bir kimlik dengesini (kültürün kimliğin bir parçası olduğunu ve dolayısıyla kimlik uyumunu etkileme kapasitesi olduğunu doğrulayan Avrupa'daki Müslümanların başörtüsü sorunundan da açıkça anlaşıldığı üzere) zorlukla oluşturabileceği izleniminin dışında; AB genişlemesinin her yeni turu (2004 ve 2007'de AB, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine kapısını açtığı gibi) kimlik oluşumuna yeni bir katman ekler ve hâlihazırda devam etmekte olan süreci karmaşıklaştırır. 1992 tarihli çalışmasında, Anthony Smith hem Avrupalıların kendi arasındaki hem de Avrupalılar ile Avrupalı olmayanlar arasındaki gelenekler (yasal ve politik) ve miraslar (kültürel ve dini) açısından söz konusu olan farklar dikkate alındığında, gelecekteki çatışmacı hislerin üstesinden gelinebilmesi için Avrupa'ya “kültür ailesi” olarak yaklaşmanın çok daha akılcı olacağını öne sürmüştür. Özellikle birbiriyle mesafeli tarafları bir araya getirmeyi başaran, iş birliğini ve barış içinde bir arada yaşamayı mümkün kılan geçmiş deneyimleri göz önünde bulundurarak, çok kültürlülük ve Avrupalı kimliği meseleleri ile çok fazla meşgul olunmamasını önermiştir (1992: 70). Gerçekten de böylesi bir yaklaşım, Roma Antlaşmalarının imzalanmasının ellinci yıl dönümünün kutlandığı 2007 Berlin Deklarasyonu'nu kısmen şekillendirmiş olup; katılımcılar AB'nin “üye devletlerin kimlikleri ve çeşitli gelenekleri”ni muhafaza etme azmini savunurken aynı zamanda Avrupalıların “ulusal sınırlarla kısıtlı kalmayan majör sorunlar”la karşı karşıya olduğunu vurgulamıştır (European Union, 2007). Bu ifadeleriyle, birçoğu Avrupa ülkesinin ulusal sınırındaki kontrollerin kaldırılmasının önünü açan 1985 Schengen Anlaşması'nı imzalamış olan üye devletlere hem Öteki'nin hem de AB'lilerin hareketliliğini kısıtlamak için daha kapsamlı bir düzenleme ihtiyacıyla sınır ötesine geçişin yeniden değerlendirilebileceği mesajını vermişlerdir. Buna göre; Avro, mülteci ve Kovid-19 krizlerinde tanık olunduğu gibi, Brüksel'deki kabine değişikliği ve Avrupalı vatandaşların kutuplaşması ve bunun bir sonucu olarak ayrılıkçı ya da bölücü eğilimler nedeniyle Avrupa içi bölünmelerin sürekli olarak güçlendirilmesi faktörleri bir araya gelerek, sıklıkla dile getirilen AB konsolidasyonunu önlemeyi başarmıştır. Bu durum Soğuk Savaş'ın ardından dile getirilen ileriye dönük risk ve potansiyel tepkileri hatırlatmaktadır.

### VATANDAŞLAR VE ELİTLER ARASINDAKİ SORUNLU İLİŞKİ

Avrupa entegrasyon süreci ile ilgili tartışmalarında, vatandaşların rolü genellikle marjinal olarak kabul görülür. Oysaki, kozmopolitik seviyelerine bakılmaksızın vatandaşlarının taahhüdünü güvence altına almadan AB'nin ilerlemesini gündemi ile hayal etmek zordur. Bir araştırmaya göre (Sanders vd., 2012: 27), vatandaşlık ve katılımı ölçmek için altı temel faktöre bakılabilir – kimlik, kurumsal güven,



politik yetkinlik, tercih edilen coğrafi faaliyet alanı ve bugünün ve yarının politik kapsamı için yapılan tercihler – her biri birbirinden farklı bir dizi tutumu kapsadığı için ayrı ayrı ya da birlikte analiz edilebilir. Her halükârda vatandaşların katılımı, büyük ölçüde vatandaşın kamusal hayata katılımına alan açmakla sorumlu olan AB kurumlarına bağlıdır. Habermas (2006: 81), şu ifadesinde karşılıklı güven inşa etmenin önemi üzerinde durmaktadır: “Artan güven, ortaklaşılacak politik bir fikrin – ve iradenin – oluşum sürecinin sadece bir *sonucu* değil, aynı zamanda bir *ön kabulüdür*” ve bu nedenle, “birliğin demokratik anlamda güçlenmesine ve kamusal alanların zorunlu olarak müşterek bir şekilde örgütlenmesine giden yol, ancak, zaten var olan güven sermayesi yoluyla ilerleyebilir.” Bu ifade, Rose’un (2013: 61), vatandaşların Avrupalılaşmasına tepkisinin “bireysel koşulları yansıttığını” ve aslında “Avrupalı vatandaşların başbakanlarının Brüksel’de onları ne kadar iyi temsil ettiğiyle değil, tuttıkları futbol takımının onları UEFA maçlarında ne kadar iyi temsil ettiğiyle daha çok ilgili olabileceğini” iddia eden kışkırtıcı değerlendirmesini açıklar niteliktedir. Böylesi bir tutum, birçok yurttaşın düşük katılımı Avrupa Parlamentosu seçimlerine kıyasla ulusal seçimlerle neden daha fazla ilgili olduğunu da açıklamaktadır. Vatandaşların, Avrupa seçimlerine yönelik tutumları “Avrupa Parlamentosu’nun yaptıklarına karşı yüksek seviyedeki kayıtsızlık”ların bir yansımasıdır ve bu tavır sonuç olarak “Avrupa Parlamentosu Üyeleri’nin aldıkları aksiyonlarda azımsanamayacak bir esneklik sağlar” (Rose, 2013: 109–110). Daha da sorunlu bir şekilde, Rose (2013: 74), vatandaşların pozisyonunu esasında oldukça yetersiz bulmakta olup, menfaat gruplarının kendi adlarına aksiyon almayı gerekli görmemelerini bu durumun bir nedeni olarak göstermektedir: “Menfaat grubu üyeleri, Avrupa vatandaşlarını Avrupa politik sistemi piramidinin en alt katmanıyla ilişkilendirmez; üyeleri olan bireysel vatandaşlar yerine, başka kuruluşlardan oluşan ‘orta düzey’ kurumları temsil eder.”

Katılım sorununu düşünüldüğünde, AB temsilcileri, “kadın-erkek eşit olmak üzere her bir yurttaşın, her bir üye devletin ve bir bütün olarak Avrupa toplumunun özellikle sivil toplumla iş birliği kurarak kültürlerarası diyaloga katılımının teşvik edilmesi için önemli bir adım” olduğunda uzlaşarak, 2008 yılını Avrupa Kültürlerarası Diyalog Yılı olarak belirlendi (EU Council, 2006). Dahası, Avrupalı kimliği sorununa ilişkin olarak Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap’ta açıkça ifade edilmiş olduğu gibi, Avrupalı kimliğinin gerçekleştirilmesi “ortak temel değerlere, ortak mirasa ve kültürel çeşitliliğe saygı ve her bir bireyin eşit onuruna saygı”nın (Council of Europe, 2008) tanınmasını gerektirecekti. Yurttaş Diyalogları ve Yurttaş Müzakereleri de dahil olmak üzere, yeni oluşumlar bile “birçok katılımcının artmakta olan eşitsizliklere dair endişelerini ifade ettiğini” bildirmiştir, ki bu Avrupa kurumlarının “yetkin ve saydam” değil de “oldukça mesafeli” olarak görülmesiyle birlikte düşünüldüğünde çok daha endişe vericidir (European Commission, 2019; ayrıca bkz. ECNL, 2016; Russack, 2018; Valmorbidia, 2014). Vatandaşların ve sivil toplumun kamusal alanda görünür olması Avrupa yönetim biçiminin ana tartışmalarından birisi olarak kabul görür. Buna rağmen, bu görünürlüğün oldukça düşük olması, bir yandan resmi retorik ve retoriği destekleyen belgelerle, diğer yandan hem AB’nin hem de üye devletlerin benimsediği politikalar arasında büyük bir çelişki olduğunu gösterir. Örneğin, Orta ve Doğu Avrupa halkı (büyük ölçüde demokratik reform, ekonomik faydalar ve Avrupa söyleminin yeniden birleşmesi nedeniyle) AB üyeliğinden yana olmakla birlikte, üyeliklerinin kabulünü takip eden süreçte karmaşık hisler geliştirmeye başlamıştır. Daha net bir ifade ile, halk demokratik meşruiyet ve politik düzensizlikler ile ilgili görüşlerinin önem taşımadığına inandığından, AB’nin itibarı ve dolayısıyla geçerliliği azalmaya başlamıştır (Stefanova, 2018). Bu noktada, Habermas’ın (2012: 87) insan onuruna dair gözlemi büyük önem taşımaktadır: “İnsan onuru kavramı; herkes için eşit saygı ahlakı içeriğini, diğer vatandaşlar tarafından eşit ve uygulanabilir hakların özneli olarak tanınarak öz saygılarını kazanan vatandaşların statülerine aktarır.” Dolayısıyla, Avrupa projesinin kapsamıyla ilgili, ne kadar çok insan kafa karışıklığı yaşarsa ve kendi statüsünü bir başkasınınkinden ne kadar aşağı görürse, AB’nin uluslar üstü hırslarını o kadar görmezden gelmiş ve ulusal hükümetlerine,

bilhassa, AB karşıtı temsilcilerine o kadar yönelmiş olurlar. Üstelik, AB'nin kendi vatandaşları AB'nin kapsayıcılık ve daha iyi yaşam şartlarına dair yanıltıcı vaatleri karşısında yabancılaşmış ve fena halde ihanete uğramış hissederse, o zaman, istenmeyen Öteki'nin bambaşka bir deneyim beklentisi içinde olması zordur.

AB'nin meşrulaşmasının önündeki üç temel engel – saydamlık, dengeli kapsayıcılık ve güvenilir temsil – tamamen yukarıdan aşağıya Avrupalılaştırma eğilimiyle ilişkilendirilir (Guasti, 2013). Bu düzenlemede ulusal hükümetlerin rolü kritiktir, fakat yine de kendi yönetim biçimleriyle AB arasında bir köprü işlevi görmeleri beklenirken, ulusal hükümetler paylaşılacak bilginin türünü ve hacmini dikkatlice belirleyerek, kendi etki ve manipülasyon güçlerini koruma eğilimi gösterirler. Ulusal hükümetlerin rollerini gerçekleştirmesinde, AB karşıtlığı, itici güç olarak işlev görebilir. Örneğin, Çek Cumhuriyeti'nde AB'yi aleni bir biçimde eleştiren ve daha fazla entegrasyona karşı çıkan eski Cumhurbaşkanı Václav Klaus, yerel siyasi partiler ve sivil örgütler arasında AB'ye yönelik olumsuz görüşleri ateşlemiştir – bu durum ancak Klaus'un cumhurbaşkanlığından ve kendisinin medyadaki varlığının azalmasından sonra değişmiştir (Havlik ve Mocek, 2018). Ulusal hükümetler ve Avrupa seçimlerine katılmaları beklenen vatandaşlar arasındaki anlaşmalı ilişkiyi yakından inceleyen bazı araştırmacıların çıkarımlarına göre; “politik elit kesim Avrupa bütünleşmesine yönelik pozisyonlarını meşrulaştırmak için vatandaşlardan yardım istemeyi sever ve bütünleşme sürecindeki krizleri açıklarken onları suçlamaya meyillidir” (Díez Medrano, 2009: 105–106) ve “AB kurumlarına duyulan güvenin gerçek seviyesi AB kurumlarının işleyişi ve performansının gerçek değerlendirmesinden ziyade, ulusal kapsamdaki tüm kurumlara duyulan güven (ya da siyasi hoşnutsuzluk) ile ilgilidir” (Torcal vd., 2012: 110). Böylelikle ulusal hükümetler, Brükselli bürokratlar arasındaki duruşlarına ve AB'nin uluslar ötesi veya üye devlerin taleplerini kabul etme ve karşılık verme kapasitelerine bağlı olarak, kendi vatandaşlarının AB algısını olumlu ya da olumsuz yönde şekillendirmektedir. Fakat sorun şu ki, politikacılar problemlerin farkında olsalar dahi, özellikle kriz zamanlarında daha fazla uluslararası dayanışmayı teşvik etmeleri durumunda, böyle bir girişimin devletin egemenliğine ve dolayısıyla kendi kariyerlerine bir tehdit teşkil edebileceğinden korktukları için fikirlerini açıkça söylemeye hazır görünmüyorlar (Habermas, 2012). Bu yüzden; ulusal hükümetlerin Öteki'nin barındırılmasıyla mücadele etmesi durumunda, Brüksel yönetiminden gelen sinyallerin ve yürürlükte olan politikaları değiştirme taleplerinin daha çok gerilim ve dirence sebebiyet vermesi ve dolayısıyla AB karşıtı görüşleri güçlendirmesi daha muhtemeldir. Bu noktada, birçok şeyden bihaber olan vatandaşların, sorunlarına Brüksel otoritelerinin değil, kendi devletlerinin çözüm sağlayacağına inanmalarının muhtemel olduğu düşünülürse, hem Avrupa'ya duyulan güçlü bir bağlı hem de sadece ulusal olanın değil, uluslararası bir kimliğin de önemli olduğu algısı yaratmak için duyulan isteği gerektiren Avrupalı kimliği faktörü önemsiz görünmektedir.

Referandumlar temsilci ve doğrudan demokrasi boyutlarını bir araya getirerek vatandaşlara bazı süreçlerde söz sahibi olma fırsatı da sunmaktadır. Referandumu gerçekten kimin istediği sorusuyla ilgili araştırma; elitlerin referandumu istemediğini, vatandaşların ise referandumu gerçekten istediklerini göstermektedir (Rose, 2013: 94–95). Yine de referandumların çok sık gerçekleştiği söylenemez. Gerçekleştiğinde ise referandum sonrası süreçler – AB'nin geleceğine dair belirsizlik yaratmış olan 2005 AB anayasası ve 2016 Birleşik Krallık'ın AB üyeliği referandumları örneğinde olduğu gibi – hayal kırıklığı yaratabilmektedir. Her iki referandumda da ilgili halklar, AB meselelerine itirazlarını ifade ettiler ve ulusal (ve muhtemelen ulus altı) kimliklerine öncelik vermişlerdir. Yine de AB Anayasası'nı reddeden ülkeler arasında bile, seçmenlerin muamelesi ve nihai tercihlerini gerektirendirmelerine yönelik yaklaşım göz önüne alındığında, aşağıda belirtildiği gibi gözle görülür birçok farklılık söz konusuydu: “Hollanda'da sıklıkla ifade edilen gerekçeler ‘bilgi eksikliği’ ya da ‘milli egemenliğin kaybı’ olsa da, bu faktörler Fransa'da oldukça küçük bir role sahiptir – Fransa'da referandumun önüne

geçen tartışmalara bakıldığında bu hiç de şaşırtıcı değildir” (Gattig ve Blings, 2013: 73). Bu durum, devlet dışı aktörlerin devlete bağımlılığını ve devlet davranışlarının Brüksel yönetimiyle olan ilişkisine bağlı olduğunu göstererek hem devlet hem de devlet dışı aktörlerin süreçle olan ilişkisini doğrulamaktadır. Ulusal hükümetle en güçlü devlet (dışı) aktör olan medya organının verdiği karara göre, vatandaş önemli bilgiden mahsur bırakılır ya da aksine, vatandaşa önemli bilgi verilir. Medya ve haber ajansları elit söylemlerin üretiminden sorumludur; Habermas'ın ifadesiyle (2009: 154) “ulusal kamu alanlarından aşına olunan medya temelli kitle iletişimi, herhangi bir söylemsel nitelik veyahut temsil edilebilirlik standardına tabi değildir.” Üstelik sosyal medya ve trol ordularının istilası, dünya çapında hükümetlerin kararlarına dair propagandacı fakat inandırıcı açıklamaları yaygınlaştırma fırsatını sağlamış olup, bu durum, tasarıdan uygulamaya uzanan politika süreçlerini izlemeyi son derece karmaşık bir hale getirmiştir (Eberwein vd., 2019). Yani, gündem; bir göçmeni (mülteci krizi sürecinde olduğu gibi), başka bir ülkenin AB'ye katılımını (Batı Balkan bölgesi ile ilgili tartışmalarda olduğu gibi) ya da mevcut bir AB devletini (Avro bölgesi krizinde olduğu gibi) bir bütün olarak AB'nin tümüne veya tek tek üye devletlerin istikrarına bir tehdit olarak sunacak olduğunda; ulusal hükümetler muhtemelen kendi hesap verebilirlik ve şeffaflık savunularının yanı sıra kendi çıkarlarına hizmet eden stratejileri korumaya meyilli olacaklardır.

Brexit örneğinde, seçmenlere bireyi tehdit edici (göçmen) ve sistemi tehdit edici (AB'nin kendisi) olmak üzere iki Öteki sunulmuştur. Brexit kampanyası ile birlikte; genellikle göçle ilişkili ahlaki panikten muzdarip birçok Avrupa devletine kıyasla Birleşik Krallık'ta geleneksel olarak daha az olumsuz karşılanan göçmenlerin gelişi ve yerleşimi sorunu, yeniden gündeme taşınmıştır ve eskisinden daha çok önem teşkil etmesi için Britanya egemenliği, demokratik ilkeler ve ekonomik refah tartışmalarıyla ilişkilendirilmiştir (Morley ve Taylor, 2012). Bu bakımdan göç, demografik düzenin değişimiyle kimlik erozyonuna ve toplumsal bölünmeye neden olabilecek şekilde sunulmuştur. Dolayısıyla Brexit, Britanya halkına adalarını ve Britanyalılıklarını (yaşam tarzı ve toplumsal normlar) korumak ve düşük düzeyde dış – AB – müdahaleyi garantilemek için yapılan bir uyanış çağrısı olmuştur. Daha önce başka bir çalışmada açıklanmış olduğu üzere (Bhambra, 2017: 92), “Brexit tartışmasında baskın olan ‘biz’in, ulusal açıdan tarihsel olarak inşa edilmiş bir ‘biz’ olduğuna inanılıyordu ve bu tarih, kimin hak sahibi olup olamayacağı kararını verme yetkisine sahip olan ulusa benimsetilen tarihi.” Göçmen imajı ciddi bir tehdit olarak yeterince pekiştirildiğinde, yürürlükteki düzenlemenin İngiliz çıkarlarını korumadığını, bu nedenle Birleşik Krallık'ın uluslar üstü yönetim için değil, hükümetlerarası iş birliği için çaba sarf etmesi durumunda daha iyi durumda olacağını iddia ederek AB üyeliğinin gerekliliğini geçersiz kılmak önemliydi (Adam, 2020; Cap, 2019; Ridge-Newman vd., 2018). Avrupaentegrasyonu karşısındaki İngiliz ihtiyatlılığının sürekliliği göz önünde tutulduğunda, bunun gerçekleşmesi, çok da zor değildi. Margaret Thatcher'ın “Bizler, Britanya devletinin sınırlarını Avrupa düzeyinde yeniden tanımlansın, sadece Brüksel'den yeni bir hakimiyet elde eden bir Avrupa süper devleti hüküm sürsün diye başarıyla savunmadık” ifadesi, bu savı destekleyen örneklerden sadece birisidir (Thatcher, 1988; ayrıca bkz. Gifford, 2014; Wall, 2019). Dolayısıyla, biri ülkelerinin içinde, bir diğeri Brüksel'de olmak üzere iki olumsuzun birleşimi, AB ilişkileri ve ülkelerinin AB içindeki pozisyonuna dair çok az bilgisi olan ya da hiç olmayan birçok Britanya vatandaşın Brexit'te karar kılmalarını sağlayan şeydi.

Toplumsal dışlanma sorununun farklı değerlendirmelerinin öne sürdüğü üzere; Brexit referandumu – uzunca bir süredir ırkçı ve cahil olarak yaftalanan ve daha da önemlisi neoliberal yeniden düzenlemelerin olumsuz sonuçlarından uzunca bir süredir muzdarip olan – işçi sınıfına kendi sözlerini söyleme fırsatı ve kendi koşullarını iyileştirecek değişikliği yaratmaları için bir imkân sağladı (Mckenzie, 2017a; ayrıca bkz. Hobolt, 2016; Lees, 2020; Mckenzie, 2017b; Shipman, 2017). Liberal kesimi (büyük ölçüde orta sınıf statüsü ve Brexit taraftarlarının güvencesiz yaşama koşullarının yanlış

yorumlanması nedeniyle) hayalkırıklığına uğratan referandum sonrasında, hükümete Madde 50'yi feshetmek ve yeni bir referandum düzenlemek için çağrıda bulunulan argümanlar ve sokak eylemleri patlak verdi. Liberal kesim; seçmenin yanlış yönlendirildiğini, Brexit'in olumsuz etkisi hakkında yeterince bilgi verilmiş olması durumunda birçok seçmenin aksi yönde oy kullanmış olacağını öne sürdü. Hükümet önderleri ilk sonucun halkın iradesini yansıttığını iddia etmeye devam etti ve yeniden referandum talebini yok saydı. Ancak, seçmenlerin yeterince bilgilendirilmediği ve seçmenin kararının mantıklı olmadığı iddiaları fazla önem teşkil etmiyor: “Kaybedecek neredeyse hiçbir şeyiniz olmadığına, geleceğe dair olumlu hiçbir şey göremediğinizde ve ihanete uğradığınıza ve bir kenara atıldığınıza ikna olduğunuzda, ‘mantık’ ve ‘akılcılık’ baskın kalamaz. AB üyeliği ve liberalizm vaatlerini takip eden on yıllarda düşük gelirle geçinmeye çalışan birçokları için son derece aciliyeti olan mali durumlarını düzeltmelerine küçük de olsa bir şans sunan tek şeyi yapmak ‘mantıklı’ ydı” (Winlow vd., 2017: 201). Böylelikle hem hayatta kalma hem de iki Öteki'den gelen tehditler konusunda endişeli Britanya halkının Brexit oyu, halkın sistemi cezalandırma gücü olduğu mesajını diğer Avrupalılara iletmiştir. Vatandaşın rolü ve karar verme sürecine katılımı için yapılan çağrılar göz önünde bulundurulduğunda, Britanya halkı bu oyla, AB'nin retoriğine ters düşmesine rağmen politika oluşturma sürecine vatandaşın katılımını er geç kısıtlama potansiyeli taşıyan çeşitli Avrupa kuruluşlarına da mesaj göndermiştir. Anlaşılır bir şekilde, Brexit; Birleşik Krallık'ın milliyetçi duyguları ateşleyen ve her zaman kanıta ve keyifli tartışmalara dayalı olmayan agresif bir kampanya sürecini takiben AB'den ayrılmayı planladığı gerçeğine dayanarak, diğer ülkelerde benzer referandumlarda oy verme hakkına dair tartışmaları hareketlendirmiştir. Bununla birlikte; AB entegrasyon süreci ve vatandaşın ulusal hükümetlerine karşı duydukları memnuniyetsizlik nedeniyle AB'nin parçalanmasındaki rolü tartışılırken, Brexit öncesi ve sonrası dikkate alınması gereken dönemlerdir. Bu doğrultuda Brexit, hakiki bir vaka çalışması ve potansiyel olarak alınmış değerli bir dersi temsil etmektedir.

Yukarıda ifade edilen her şeye ek ve son olarak, Öteki'nin pozisyonuyla ya da daha genel anlamıyla Avrupa'nın geleceğiyle ilgili tartışmalarda kamusal entelektüellerinin rolü üzerine derinlemesine düşünmek önemlidir. Belli olguların geniş çaplı analizlerini yaparak hakikat ve büyük yalanları (ve arada kalan her şeyi) ayırt edebilecekleri algısına rağmen, entelektüellerin katılımları sınırlandırılmıştır. Entelektüellerin konumu – ve toplumun farkındalığı ile dönüşümünün ana aktörleri olmak yerine mesafeli eleştirmen ya da pasif izleyici işlevlerini görme tercihleri – hem katılımları için alan açan kamusal istekliliğe hem de belirli süreçlerde aktif rol alma istekliliklerine (bireysel olarak ya da aynı görüşlere sahip yoldaşlarına katılarak) bağlıdır. Her durumda, Noam Chomsky'nin (2017) vurguladığı gibi;“ entelektüellerin sorumluluğunu göz önünde bulundurduğumuzda, temel endişemiz ideoloji yaratımında ve analizindeki rolleri olmalıdır” ve “iktidarın hüküm sürmesi muhtemel olduğu için hükümetlerine hizmet eden entelektüeller sorumlu kişiler olarak kabul görür” (Chomsky, 2017: 57, 96; ayrıca bkz. Bourdieu, 1990; Etzioni ve Bowditch, 2006; Fleck vd., 2009; Kauppi, 2018; Said, 1994). Bu, gerçekte şu anlama gelmektedir: tüm entelektüeller ortak bir amacı paylaşmaz. Bu nedenle, bazılarının devlet ve devlet dışı yapılar dahil olmak üzere kurumların yozlaşmış bölümleri adına harekete geçme ve bu kurumlardan tazminat alma olasılığı yüksektir. Ayrıca, kendi alanlarındaki çalışmalarını yansıtan ya da yansıtmayan gündemleri öne çıkarabilirler. Entelektüellerin insanları ikna edip onlara ne yapacaklarını söylemeleri değil, karmaşık meselelerin yapıcı bir değerlendirmesini sunmaları ve bunları erişilebilir kılma becerilerini kullanmaları beklenir. Böylelikle, kendilerini dinleyenler belirli politika tercihlerinin etkisini kavrayabilmeyi ve giderek daha rekabetçi hale gelen ortamda kendi kayıplarını minimize etmeyi umarlar. Buna göre, entelektüellerin – oto sansür ya da bir başkasının kararıyla halka erişimleri ve etkileşimlerinin kısıtlanması yoluyla – dışlanması, açığa çıkması durumunda tehlike arz edebilecek bir şeyin üstünün örtülmesi gerektiğini göstermektedir. Bazı rejimler entelektüellerin karar alma sürecine samimi bir biçimde katılımı için alan açmaya eğilimliken, diğerleri



entelektüellere fazlalık gibi davranarak ya da entelektüellik karşıtı bir tavır sergileyerek bu konudaki isteksizliklerini gösterebilmektedirler. Her iki durumda da entelektüellerin dışlanması ne derece büyük oradaysa, belirsizliğe işaret eden spekülasyon zemini de o kadar güçlü ya da potansiyel olarak zararlı sonuçlara yol açabilecek bir hata yapılması da o derece muhtemel olacaktır. Ayrıca, bilim ve teknoloji, entelektüellerin konumunu daha da karmaşık hale getirmiştir: Bilim ve teknoloji entelektüel düşüncüyü itibarsızlaştırmak ya da yükseltmek için yeni araçlar sağlarken; aynı zamanda, hükümet destekli internet propagandası örneğinde olduğu gibi, siber popülizm uğruna trol ordularının kullanılması yoluyla mücadelenin başarısını finansal kapasiteyle ilişkilendirerek genel bir kafa karışıklığı yaratmıştır.

Hem Brüksel yönetimi hem de AB üye devletleri, Avrupa entegrasyon sürecinin geleceği hakkındaki tartışmalara, kamu aydınlarını yalnızca zaman zaman davet etmişlerdir. Henry Kissinger'ın deneyimine göre, genellikle “entelektüeller karar alma sürecine nadiren dahil olurlar ... tavsiyeye ihtiyaç duyup duymadığına karar veren yürütmedir ... kısacası genellikle politika üreticisinin entelektüelden istediği şey, çoğu zaman, fikir değil onaydır” (Draper 2006, 210'da belirtildiği üzere). Bu durum AB'de demokratikleşme ve seçkincilik arasında büyüyen uçurumla ile yakinen ilişkilidir. Bu da, her ne kadar kamuoyunun karşısına çıkışlarıyla farklı bir mesaj gönderiyor gibi görünseler de, farklı liderlerin benimsemeye karar verdikleri yaklaşımların demokratik olmaktan oldukça uzak olduğunu göstermektedir (Cotta, 2012; Haller, 2008; Lacroix ve Nicolaïdis, 2010). Örneğin Avro bölgesi krizi; temsil ve seçmen desteği söz konusu olduğunda, AB ve tekil üye devletlerdeki (örneğin Almanya ve Yunanistan'da) mevcut farklılıkların altını çizmiştir. Rose (2013: 70)'a göre “Avrupa Birliği politikaları basitçe ulusal menfaatler temelinde kararlaştırılmaz çünkü bu, bitmek bilmeyen bir ulusal veto serisine neden olur. AB politikalarının, 27 üye devletin çıkarlarıyla tamamen uyuşması mümkün olmayan bir Avrupa çıkarını ifade etmesi gerekir.” Ekonomik krizler oldukça sancılıdır çünkü nedenlerini gerçek zamanlı olarak tespit etmek zordur ve bir ekonomik sistem içerisindeki karmaşık bağlantılar nedensel ilişki kurmayı zorlaştırır. Dolayısıyla, ekonomik krizler hatalı tespitlere, zararlı indirgemelere ve yalan haber olarak da adlandırılan dezenformasyonun yayılmasına karşı savunmasızdırlar. Tarafsız entelektüellerin rolü bu nedenle oldukça önemlidir; çünkü gerçekçi bir durum analizi ve bir krizle mücadele etmek için alınması gereken aksiyonların olduğu güvenilir bir yol haritası sunabilirler (Gerba, 2018). Yine de Avro bölgesi krizi sürecinde sadece kolay okumalar ve çözümler sunan, basite indirgenmiş ya da sadece belirli politik gündemlerle ilgili görüşlere yer verilmiştir. Sistemik statükonun sürdürülmesini ve mevcut yapıların ya da bakış açılarının tehlikeye atılmamasını sağlamış olan bu yaklaşım; yeterince üretken ya da etkili olmadıkları bahanesiyle tarafsız entelektüellerin rolünün önemsizleştirildiği modern kapitalist sistemde göze çarpmaktadır.

Daha sonraları AB üyeleri arasında keskin zıtlıkları açığa çıkaran mülteci krizi, sözde evrensel değerleri savunanlar ile bağnazlığı ve Öteki'nin dışlanmasını savunanları ikiye bölerek entelektüel topluluğu kutuplaştırdı. Her iki kutup da Avrupa dayanışması ve hoşgörüsüyle ilgili sorular yöneltiyordu. Bir çalışmada Habermas, Peter Singer ve Slavoj Žižek'in değerlendirmelerini gözden geçiren Nick Riemar (2015), entelektüel müdahalelerinin Batı halkının zaten alışık olduğu kriz söyleminden çok da uzaklaşmadığı kanısına varmıştır: “Müdahalelerinin gösterdiği üzere, entelektüel otorite kolaylıkla iktidarın gerçek dayanağının önüne set çekebilir ve işleyişini gizemli hale getirebilir. Analizleri temel toplumsal değişimin hizmetine sunmak isteyenler için, bu eleştirinin entelektüelliğe dönüşümünü teşhis etmek ve önlemek, günümüz ‘entelektüeller’inin çok sayıdaki sorumlulukları arasında yer almalıdır.” Üstelik, entelektüeller Brexit'i öngörememişlerdi. Genellikle ayrıcalıklı-orta sınıf çevrelerden gelen birçoğu, Brexit taraftarlarının güvencesiz çalışma konumlarını ve yaşam koşullarını tam olarak kavrayamamış gibi görünüyordu: “Üniversite entelektüelleri elitlerin statükoya sorgusuz sualsiz sadakatine nadiren bu derece kayıtsız kalmıştır. Brexit tartışması boyunca, Birleşik Krallık'ın geleceğinin AB içerisinde olduğu inancı, üniversitelerde oldukça desteklenmiştir ve bu görüşe



pek karşı çıkılmamıştır” (Salter, 2018: 468). Bundan dolayı, entelektüeller ne zaman medyada görünse, ki bu (Brexit taraftarları ve karşıtlarını ağırlayan tartışma programları dışında) oldukça nadiren gerçekleşmekteydi, Avrupa entegrasyonuna övgüler yağdırıp Birleşik Krallık'ın AB üyesi olarak kalmasının nedenlerini (çoğunlukla ekonomik) sıraladılar. Son olarak, Kovid-19 pandemisi ve buna bağlı olarak uluslararası örgütlerin ve farklı devletlerin Kovid-19 karşısındaki tepkileri birçok entelektüeli meselelerle ilgili mevcut durumu üzerine yorum yapmaya itti. Bazıları haklı olarak pandemiyle mücadele etme yönteminin “kapitalizmin neoliberal bir versiyonunun bir diğer muazzam çuvallaması”nı gün yüzüne çıkardığını (Chomsky'den aktaran Magdaleno, 2020) ve “apaçık barbarlıktan çok insan yüzü şekline bürünmüş barbarlıktan korktukları için insanlıktan uzak hayatta kalma önlemlerinin uzman görüşleriyle meşrulaştırılarak pişmanlık ve hatta acımayla uygulandığını” (Žižek, 2020) savundu. Öte yandan, bazı entelektüeller alınan önlemlerin (örneğin İtalya'da) “bugün güvenliği sağlamak için müdahale eden hükümetlerin kendilerinin yaratmış olduğu güvenlik arzusu adına” hükümetlerin ülkeleri paralize etmek ve özgürlüğümüzü kısıtlamak için kullandıkları “mantıksız ve tamamen gereksiz” uygulamalar olduğu yönünde kitleleri uyarmaya devam etti (Agamben, 2020a; ayrıca bkz. Agamben, 2020b). Bununla birlikte, uzmanlık düzeyi ne olursa olsun veya kamu aydınlarının hedefi kim olursa olsun, hükümetler onlardan etkilenmemiş gibi görünüyorlar – bunun yerine kendi gündemleri doğrultusunda, kendi belirledikleri danışmanlarına bel bağladılar.

## SONUÇ

Avrupa bütünleşme süreci; çevre, doğal kaynaklar, hukuk ve insan hakları, Avro ve ekonomik kalkınma, sınırların sağlamaştırılması ve güvenli hale getirilmesi etrafında şekillenen endişelerin Brüksel otoritelerine ciddi bir zorluk teşkil etmesi nedeniyle büyük bir çıkmazda. Bu meselelerin hiçbirisi yeni değil; fakat tüm bunlar daha fazla hayal kırıklığına ve AB'nin daha fazla parçalanmasına yol açabilecekken, bazı temel meselelerin hala yeterince gündeme alınmamış, hatta tamamen göz ardı edilmiş olması son derece şaşırtıcı. Soğuk Savaş sonrası dönemde birçok majör krizle karşı karşıya kalmış olan Brüksel yönetimi ve sürekli rekabet halinde olan üye devletlerin hükümetleri, ekonomik ilerleme uğruna uluslarüstü ve hükümetlerarası yaklaşımlardan yararlanmanın yollarını aradılar. Anlaşılır bir şekilde, bu hükümetlerin her biri eşit derecede başarılı olmadı: Bir çalışmada ifade edildiği üzere, “Almanya ordu zoruyla başarılamayacak şeye – Avrupa'nın hakimiyetine – uzlaşmacı bir yaklaşımla ulaşmış gibi görünüyor” ve dolayısıyla bu orantısızlık göz önüne alındığında “bazı iktidarların milletlere, bölgelere ve yerellere yönelmesi gereklidir” (Giddens, 2014: 9, 35; ayrıca bkz. Fouskas ve Gökay, 2019). Bu düşünceyle birlikte, her ne kadar siyaset ve uluslararası ilişkilerde “alınmış bir ders” nosyonu başarılı ve popüler olmasa da Brexit alınmış bir ders olarak kabul edilmelidir. Dahası; Katalonya'nın bağımsızlık teklifi gibi, diğer AB ülkelerindeki ayrılıkçı hareketlere de esin kaynağı olabilecek girişimler, özellikle kalıcı çözümler yaratılmadığında ve bu gibi durumlar artık emsalsiz olarak tanımlanamadığında, ana vatana sert bir darbe olmanın yanı sıra, AB sistemi için büyük bir tehlike arz etmektedir (Closa, 2017). Karşılıklı dayanışmanın gelecekte varacağı seviyeye ilişkin uyarıda bulunan Rose (2013: 143), haklı olarak “AB dışı kurumlarla iş birliği, dayanışmayı reddetmez; giderek esnemekte olan birliğin gelişimini destekler. Karşılıklı bağımlılığın kapsamı ne kadar genişlerse, Brüksel'in kontrolü dışındaki olayların mevcut politik dengeyi koruyan ilişkileri bozması o kadar muhtemeldir” ifadelerini kullanmıştır.

İçerideki Öteki'ne (Viktor Orbán'ın Macaristan'ı gibi sözde itaat etmeyen ve çatışmacı AB devletlerinde olduğu gibi) ek olarak, AB, ya halihazırda içeride olan (göçmenler örneğinde olduğu gibi) ya da AB üyeliği umudu taşıyan dış Öteki (örneğin Batı Balkan Bölgesi) açmazıyla sürekli mücadele etmiştir. Bununla birlikte, birleşmiş bir Avrupa idealinde göç konusunun hesaba katılmadığı, kültürel çeşitliliğe karşı Avrupa desteğinin ve hoşgörüsünün gerçek gibi görüldüğü 1950'ler ve 1960'ların aksine; sonraki on yıllara, Öteki'nin, içindeki farklı insanlarla Avrupa'nın aynı Avrupa olarak kalıp

kalamayacağı hakkındaki şüpheler için bir tetikleyici ve potansiyel bir tehdit unsuru olarak defalarca ortaya çıktığı resmi ve gayri resmi retoriklerin artan kutuplaşması eşlik etmiştir (Caldwell, 2009). Birçoklarına göre AB'yi kapsayıcı olarak sunmaya ve Öteki'ne karşı tutumlarını geliştirmeye yönelik nadiren atılan küçük adımları teşhir etmeye kararlı çok sayıda AB destekli oluşum, vatandaşın karar alma süreçlerinde yer almadığı ve ek yasal hükümler ile hükümetler arası düzenlemelerin bağlayıcı doğası gereği yönetici elitlerin layıkıyla hesap vermediği koşullarda ciddiye alınamaz (Habermas, 2012: 130–131). Çok yakın geçmişte ve genellikle Avro bölgesi ve mülteci krizi bağlamında, sağ popülist söylemin yükselişi ve AB üye devletleri arasında benimsenen önlemlerin uygunluğu konusundaki fikri ayrılık da, AB'ye tehdit olarak yeni Ötekiler tanıtmıştır. Bu durum gelecekteki genişleme süreçleriyle de ilişkilidir. Her bir çağrının aday ülkelerin yapması beklenen değişiklikler anlamına geldiği düşünülürse hem bölgesel hem de demografik yeni üyeler kaçınılmaz olarak ötekiliklerinin farkında olmalarını sağlayan çeşitli prosedürlere maruz bırakılacaklardır. Eş zamanlı olarak ve çokça övülen Avrupa değerleriyle çelişkili bir biçimde, Brüksel yönetimi, Batı Balkan halkının kurumlar ve ana aktörler için duyduğu memnuniyetsizliği göz ardı ederek, komşu ülkelerdeki yarı otoriter rejimleri açıkça desteklemiştir (Radeljić, 2019). Böylelikle bölgesel liderler, AB'nin taleplerini karşıladıkları sürece (esas olarak ekonomik anlaşmalarını kabul ederek); kurumların kalitesi, politik çoğulculuk ve basın-yayın nitelikleri gibi unsurların diğerleri kadar önemli olmadığı mesajını açık bir biçimde vermiştir. Bu nedenle, bölgedeki AB'ye destek düzeyi ne olursa olsun, bu müdahale riyakarlığı ortaya koymuştur. Elitlerin demokratik ilkeleri baltaladıkları iddiaları karşısında AB'nin tepkisiz kalışı, geçmişte AB üyeliğini sıkı bir şekilde savunan halkın AB'ye inancını yitirmesine yol açmıştır. Böyle bir yaklaşımı tercih ederek ve genişlemeyle ilgili nihai kararın Batı Balkan ülkelerine değil, AB üyesi ülkelere ait olduğu bilgisiyle AB; otoriter rejimlerin yükselişini, katılımların önünü kesmek ya da rejim değişikliğini teşvik etmek için geçerli bir neden olarak kullanma olasılığını yaratmıştır.

Geç kalınmış ve yanlış yürütülen politikalar nedeniyle devletler birbirlerini ya da AB'yi suçlarken hala güncelliğini korumakta olan Covid-19 krizi, Avrupa genelindeki dayanışma eksikliğini ve önemini gözler önüne sermektedir. Kriz zamanlarındaki eğilimi açıklayan daha önceki bir çalışmanın da göstermiş olduğu gibi, gerçekten de, devletler bazen “ülkeleri içerisinde AB'yi aksiyon almak ya da almamak için bahane olarak kullanır ve hatta bazen AB'yi günah keçisi olarak kullanarak milliyetçiliği körükler ve ulusal kimliği pekiştirirler” – Avrupalı kimliği “zamanımızın iktidar ve duygu yüklü ulusal kimliklerinin aksine duygusuz bir kimlik” olarak ele alındığında, bu yaklaşım daha iyi açıklanabilir (Guibernau, 2009: 287). AB'nin deneyimlediği tüm krizlerde, hem Brüksel yetkilileri hem de Avrupalı vatandaşlar, ortak bir Avrupalı kimliği yaratmanın politik ya da ekonomik bir birlik yaratmaktan çok daha karmaşık olduğunu fark etmiştir. Dahası, her kriz, müştereklik nosyonunu biraz daha aşındırmayı ve ulusal sınırların gücünü ve hükümetler arası iş birliği modeli tercihini yeniden ifade etmeyi başarmanın yanında, yeni ortaklıklara ve politika alternatiflere ilişkin daha fazla serbestlik tanınmasını yeniden gündeme taşımıştır. Böyle bir yaklaşım, Brüksel'de alınan kararlar nedeniyle kendilerini genellikle marjinal ve tehdit edilmiş hisseden vatandaşlar ve bazı AB üyesi devletler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Vatandaşlar, öyle ya da böyle, yöneticilerini cezalandırmanın yolunu bulurken üye devletler de AB'nin uluslararası gündeminin önünü kesmenin yolunu bir şekilde bulmaktadır. Var olan Ötekilere (içeridekilere ve AB'nin kapı eşiğinde olanlara) ek olarak her kriz; yeni devletleri ve devlet-dışı aktörleri, yani yeni Ötekileri, AB'nin çok boyutlu hedeflerini gerçekleştirme hızını kötü etkilemek üzere beraberinde getirme potansiyeli taşımaktadır ve bu, nihai olarak, Avrupa bütünleşme sürecinin feshedilmesini hızlandırabilir.

## KAYNAKÇA

- Adam, R. G. (2020). *Brexit: Causes and Consequences*. Cham: Springer.
- Agamben, G. (2020a). L'invenzione di un'epidemia. *Quodlibet*. 26 Şubat, <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-di-un-epidemia> adresinden alındı.
- Agamben, G. (2020b). Chiarimenti. *Quodlibet*. 17 Mart, <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-chiarimenti> adresinden alındı.
- Almond, M. (1994). *Europe's Backyard War: The War in the Balkans*. Londra: William Heinemann.
- Andreev, S. A. (2003). Path dependence and external shocks: The dynamics of the EU enlargement eastwards. F. Laursen (Der.), *Comparative Regional Integration: Theoretical Perspectives* (251–270). Londra: Ashgate.
- Baciu, C.-A. & Doyle, J. (Der.) (2019). *Peace, Security and Defence Cooperation in Post-Brexit Europe: Risks and Opportunities*. Cham: Springer.
- Bayley, P., & Williams, G. (Der.) (2012). *European Identity: What the Media Say*. Oxford: Oxford University Press.
- Bellucci, P., Sanders, D., & Serricchio, F. (2012). Explaining European identity. D. Sanders, P. Bellucci, G. Tóka & M. Torcal (Der.), *The Europeanization of National Politics? Citizenship and Support in a Post-Enlargement Union* (61–90). Oxford: Oxford University Press.
- Bertoncini, Y. (2020). European solidarity in times of crisis: A legacy to be deepened in the face of Covid-19. *Fondation Robert Schuman European Issues*. 20 Nisan, <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0555-european-solidarity-in-times-of-crisis-a-legacy-to-be-deepened-in-the-face-of-covid-19>.
- Best, E. (2005). The European Union's constitutional crisis: Causes and consequences. *Intereconomics*, 40(4), 180–200.
- Bhambra, G. K. (2017). Locating Brexit in the pragmatics of race, citizenship and empire. W. Outhwaite (Der.), *Brexit: Sociological Responses* (91–99). Londra: Anthem Press.
- Bourdieu, P. (1990). *In Other Words: Essays towards a Reflexive Sociology*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Caldwell, C. (2009). *Reflections on the Revolution in Europe: Immigration, Islam and the West*. Londra: Penguin Books.
- Cap, P. (2019). "Britain is full to bursting point!" Immigration themes in the Brexit discourse of the UK Independence Party. V. Koller, S. Kopf & M. Miglbauer (Der.), *Discourses of Brexit* (69–85). Oxon: Routledge.
- Checkel, J. T., & Katzenstein, P. J. (Der.) (2009). *European Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, N. (2017). *The Responsibility of Intellectuals*. New York: The New Press.
- Closa, C. (Der.) (2017). *Secession from a Member State and Withdrawal from the European Union: Troubled Membership*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conti, N., Göncz, B., & Real-Dato, J. (Der.) (2018). *National Political Elites, European Integration, and the Eurozone Crisis*. Londra: Routledge.
- Cotta, M. (2012). Political elites and a polity in the making: The case of the EU. *Historical Social Research*, 37(1), 167–192.
- Council of Europe (2008). White paper on intercultural dialogue: Living together as equals in dignity. 2 Mayıs,

<http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/White%20Paper%20final%20EN%20020508.pdf>.

- Croft, S., & Williams, P. (Der.). (1992). *European security without the Soviet Union*. Londra: Frank Cass.
- da Costa Cabral, N., Gonçalves, J. R., & Rodrigues, N. C. (Der.) (2017). *After Brexit: Consequences for the European Union*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Dăianu, D., Basevi, G., D'Adda, C., & Kumar, R. (Der.) (2014). *The Eurozone crisis and the future of Europe: The political economy of further integration and governance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- De Grauwe, P. (2016). What future for the EU after Brexit? *Intereconomics*, 51(5), 249–251.
- Derrida, J. (1992). *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Díez Medrano, J. (2009). The public sphere and the European Union's political identity. J. T. Checkel & P. J. Katzenstein (Der.), *European Identity* (81–107). Cambridge: Cambridge University Press.
- Draper, T. (2006). Intellectuals in politics. A. Etzioni & A. Bowditch (Der.), *Public Intellectuals: An Endangered Species?* (201–226). Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Duff, A., Pinder, J., & Pryce, R. (Der.) (1994). *Maastricht and Beyond: Building the European Union*. Londra: Routledge.
- Eberwein, T., Fengler, S., & Karmasin, M. (Der.) (2019). *Media Accountability in the Era of Post-Truth Politics: European Challenges and Perspectives*. Oxon: Routledge.
- ECNL [European Center for Non-for-Profit Law] (2016). Civil participation in decision-making processes. <https://rm.coe.int/civil-participation-in-decision-making-processes-an-overview-of-standa/1680701801>.
- Emerson, M. (2011). Summary and conclusions. M. Emerson (Der.), *Interculturalism: Europe and its Muslims in Search of Sound Societal Models* (1–16). Brüksel: Centre for European Policy Studies.
- Etzioni, A., & Bowditch, A. (Der.) (2006). *Public Intellectuals: An Endangered Species?* Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- EU Council (2000). Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. *Official Journal of the European Communities*, 19 Temmuz, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043&from=en>.
- EU Council (2006). Decision no. 1983/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the European Year of intercultural dialogue (2008). *Official Journal of the European Union*, 30 Aralık, L 412/45.
- European Commission (2019). Citizens' dialogues and citizens' consultations: Key conclusions. 30 Nisan, [https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/euco-sibiu-citizensdialogues\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/euco-sibiu-citizensdialogues_en.pdf).
- European Union (2007). Declaration on the occasion of the fiftieth anniversary of the signature of the Treaties of Rome. [http://www.eu2007.de/en/About\\_the\\_EU/Constitutional\\_Treaty/BerlinerErklaerung.html](http://www.eu2007.de/en/About_the_EU/Constitutional_Treaty/BerlinerErklaerung.html).
- Ferguson, N. (2005). *Colossus: The Rise and Fall of the American Empire*. Londra: Penguin Books.
- Fleck, C., Hess, A., & Stina Lyon, E. (2009). *Intellectuals and Their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Farnham: Ashgate.

- Foblets, M.-C. (2012). Religion and rethinking of the public-private divide: Introduction. S. Ferrari & S. Pastorelli (Der.), *Religion in Public Spaces: A European Perspective* (1–21). Farnham: Ashgate.
- Fouskas, V., & Gökay, B. (2019). *The Disintegration of Euro-Atlanticism and New Authoritarianism: Global Power-Shift*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Galpin, C. (2017). *The Euro Crisis and European Identities: Political and Media Discourse in Germany, Ireland, and Poland*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Gattig, A., & Blings, S. (2013). Disaffected citizens? Why people vote in national referendums about EU treaty reform? U. Liebert, A. Gattig & T. Evas (Der.), *Democratising the EU from Below? Citizenship, Civil Society and the Public Sphere* (61–82). Farnham: Ashgate.
- Genscher, H. D. (1998). *Rebuilding a House Divided: A Memoir by the Architect of Germany's Reunification*. New York: Broadway Books.
- Gerba, E. (2018). Mission impossible: Calculating the economic costs of Brexit. *LSE Blog*, 19 Haziran, <https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2018/06/19/mission-impossible-calculating-the-economic-costs-of-brexit/>.
- Giddens, A. (2014). *Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe?* Cambridge: Polity Press.
- Gifford, C. (2014). *The Making of Eurosceptic Britain: Identity and Economy in a Post-Imperial State*. Farnham: Ashgate.
- Givens, T. E., & Evans Case, R. (2014). *Legislating Equality: The Politics of Antidiscrimination Policy in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Glencross, A. (2014). *Politics of European Integration: Political Union or a House Divided?* Chichester: Wiley-Blackwell.
- Göle, N. (2013). Introduction: Islamic controversies in the making of European public spaces. N. Göle (Der.), *Islam and public controversy in Europe* (3–20). Farnham: Ashgate.
- Green, S. (2015). *The European Identity: Historical and Cultural Realities*. Londra: Haus Publishing.
- Grimell, A. (Der.) (2017). *The Crisis of the European Union: Challenges, Analyses, Solutions*. Oxon: Routledge.
- Gruber, O. (2017). “Refugees (no longer) welcome:” Asylum discourse and policy in Austria in the wake of the 2015 refugee crisis. M. Barlai, B. Fähnrich, C. Griessler & M. Rhomberg (Der.), *The Migrant Crisis: European Perspectives and National Discourses* (39–57). Zurih: Lit Verlag.
- Guasti, P. (2013). A panacea for democratic legitimation? Assessing the engagement of civil society with EU treaty reform politics. U. Liebert, A. Gattig & T. Evas (Der.), *Democratising the EU from Below? Citizenship, Civil Society and the Public Sphere* (135–163). Farnham: Ashgate.
- Guibernau, M. (2009). Towards a European identity? A. Gamble & D. Lane (Der.), *European Union and World Politics: Consensus and Division* (274–290). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Habermas, J. (2006). *The Divided West*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2009). *Europe: The Faltering Project*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2012). *The Crisis of the European Union: A Response*. Cambridge: Polity Press.
- Haller, M. (2008). *European Integration as an Elite Process: The Failure of a Dream?* Oxon: Routledge.



- Havlík, V., & Mocek, O. (2018). Václav Klaus as a driver of Czech Euroskepticism. T. Hashimoto & M. Rhimes (Der.), *Reviewing European Union Accession: Unexpected Results, Spillover Effects, and Externalities* (96–112). Leiden: Brill.
- Hobolt, S. B. (2016). The Brexit vote: A divided nation, a divided continent. *Journal of European Public Policy*, 23(9), 1259–1277.
- Holmes, D. R. (2009). Experimental identities (after Maastricht). J. T. Checkel & P. J. Katzenstein (Der.), *European identity* (52–80). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hughes, E. (2011). *Turkey's Accession to the European Union: The Politics of Exclusion?* Londra: Routledge.
- Jansen, T. (1998). *The European People's Party: Origins and Development*. Basingstoke: MacMillans.
- Jonasson, A. K. (2013). *The EU's Democracy Promotion and the Mediterranean Neighbours*. Oxon: Routledge.
- Joppke, C. (2009). *Veil: Mirror of Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Kaina, V., Karolewski, I. P., & Kuhn, S. (Der.) (2017). *European Identity Revisited: New Approaches and Recent Empirical Evidence*. Abingdon: Routledge.
- Kauppi, N. (2018). *Toward a Reflexive Political Sociology of the European Union: Fields, Intellectuals and Politicians*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Kennedy, P. (1987). *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Random House.
- Kupchan, C. A. (2003). *The End of the American Era: US Foreign Policy and the Geopolitics of the Twentieth-first Century*. New York: Vintage.
- Kupchan, C. A. (2010). The potential twilight of the European Union. Council on Foreign Relations, <http://www.cfr.org/world/potential-twilight-european-union/p22934>.
- Lacroix, J., & Nicolaïdis, K. (Der.) (2010). *European Stories: Intellectual Debates on Europe in National Contexts*. Oxford: Oxford University Press.
- Lane, D. (2007). Post-communist states and the European Union. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 23(4), 461–477.
- Larivé, M. H. A. (2014). *Debating European Defense and Security Policy: Understanding the Complexity*. Farnham: Ashgate.
- Laursen, F. (Der.) (2008). *The Rise and Fall of the EU's Constitutional Treaty*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Lees, C. (2020). Brexit, the failure of the British political class, and the case for greater diversity in UK political recruitment. *British Politics*, <https://link.springer.com/article/10.1057/s41293-020-00136-6>.
- Magdaleno, C. (2020). Chomsky on Covid-19: The latest massive failure of neoliberalism. *Euractiv*, 25 Nisan, <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/interview/chomsky-on-covid-19-the-latest-massive-failure-of-neoliberalism/>.
- Mainwaring, C. (2019). *At Europe's Edge: Migration and Crisis in the Mediterranean*. Oxford: Oxford University Press.
- Marsh, S., & Rees, W. (2012). *The European Union in the Security of Europe: From Cold War to Terror War*. Oxon: Routledge.
- Martill, B., & Staiger, U. (2018). *Brexit and Beyond: Rethinking the Futures of Europe*. London: UCL Press.

- Mayhew, A. (1998). The European Union's policy toward Eastern Europe: Design or drift C. Rhodes (Der.), *The European Union in the World Community* (105–126). Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- McAllister, R. (1997). *From EC to EU: An Historical and Political Survey*. London: Routledge.
- Mckenzie, L. (2017a). "It's not ideal:" Reconsidering "anger" and "apathy" in the Brexit vote among an invisible working class. *Competition & Change*, 21(3), 199–210.
- Mckenzie, L. (2017b). The class politics of prejudice: Brexit and the land of no-hope and glory. *The British Journal of Sociology*, 68(S1), 265–280.
- Mearsheimer, J. (1990). Back to the future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15(1), 1–56.
- Meier, V. (1999). *Yugoslavia: A History of its Demise*. London and New York: Routledge.
- Middlemas, K. (1995). *Orchestrating Europe: The Informal Politics of the European Union, 1973–1995*. London: Fontana Press.
- Moravcsik, A. (2010). Europe, the second superpower. *Current History*, 109(725), 91–98.
- Morley, J., & Taylor, C. (2012). Us and them: How immigrants are constructed in British and Italian newspapers. P. Bayley & G. Williams (Der.), *European Identity: What the Media Say* (190–223). Oxford: Oxford University Press.
- Oliver, T. (2018). *Europe's Brexit: EU Perspectives on Britain's Vote to Leave*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing.
- Parekh, B. (2005). Does Islam threaten democracy? European Commission (Der.), *The Spiritual and Cultural Dimension of Europe* (35–37). Brüksel: European Commission.
- Radeljić, B. (2012). *Europe and the Collapse of Yugoslavia: The Role of Non-State Actors and European Diplomacy*. Londra: I. B. Tauris.
- Radeljić, B. (2014). On European identity. Branislav Radeljić (Der.), *Debating European Identity: Bright Ideas, Dim Prospects* (1–20). Oxford: Peter Lang.
- Radeljić, B. (2019). Tolerating semi-authoritarianism? Contextualizing the EU's relationship with Serbia and Kosovo. J. Džankić, S. Keil, & M. Kmezić (Der.), *The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?* (157–180). Cham: Palgrave Macmillan.
- Ridge-Newman, A., León-Solís, F., & O'Donnell, H. (2018). *Reporting the Road to Brexit: International Media and the EU Referendum 2016*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Riemer, N. (2015). How to justify a crisis. *Jacobin*, 10 Mayıs, <https://www.jacobinmag.com/2015/10/refugee-crisis-europe-zizek-habermas-singer-greece-syria-academia/>.
- Rios, B. (2020). Commission chief, MEPs slam lack of EU solidarity in COVID19 crisis. *Euractiv*, 26 Mart, <https://www.euractiv.com/section/coronavirus/news/commission-chief-meps-slam-lack-of-eu-solidarity-in-covid19-crisis/>.
- Rose, R. (2013). *Representing Europeans: A Pragmatic Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Russack, S. (2018). Pathways for citizens to engage in EU policymaking. *CEPS Policy Insights*, 14. [https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/11/PI2018\\_14\\_SR\\_2CU%20chapter%20on%20Pathways%20for%20Citizens%20to%20Engage%20in%20EU%20Policymaking.pdf](https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/11/PI2018_14_SR_2CU%20chapter%20on%20Pathways%20for%20Citizens%20to%20Engage%20in%20EU%20Policymaking.pdf).
- Said, E. W. (1994). *Representations of the Intellectual: The 1993 Reith Lectures*. New York: Pantheon Books.

- Salter, B. (2018). When intellectuals fail? Brexit and hegemonic challenge. *Competition & Change*, 22(5), 467–487.
- Sanders, D., Bellucci, P., Tóka, G., & Torcal, M. (2012). Conceptualizing and measuring European citizenship and engagement. D. Sanders, P. Bellucci, G. Tóka & M. Torcal (Der.), *The Europeanization of National Polities? Citizenship and Support in a Post-Enlargement Union* (17–38). Oxford: Oxford University Press.
- Sarotte, M. E. (2014). *1989: The Struggle to Create post-Cold War Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Shipman, T. (2017). *All Out War: The Full Story of how Brexit Sank Britain's Political Class*. Glasgow: HarperCollins.
- Silvestri, S. (2012). Comparing burqa debates in Europe: Sartorial styles, religious prescriptions, and political ideologies. S. Ferrari & Sabrina Pastorelli (Der.), *Religion in Public Spaces: A European Perspective* (275–292). Farnham: Ashgate.
- Smith, A. D. (1992). National identity and the idea of European unity. *International Affairs*, 68(1), 55–76.
- Spence, D. (1992). The European Community and German unification. *German Politics*, 1(3), 136–163.
- Spoerri, M. (2015). *Engineering Revolution: The Paradox of Democracy Promotion in Serbia*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Stefanova, B. (2018). (Dis)trusting the European Union? On the evolving variety of Euroskepticism in Central and Eastern Europe. T. Hashimoto & M. Rhimes (Der.), *Reviewing European Union Accession: Unexpected Results, Spillover Effects, and Externalities* (77–95). Leiden: Brill.
- Stavis-Gridneff, M. (2020). As Europe confronts the coronavirus, what shape will solidarity take? *The New York Times*, 8 Nisan, <https://www.nytimes.com/2020/04/08/world/europe/eu-coronavirus-aid.html>.
- Surovell, J. (1995). Western Europe and the Western alliance: Soviet and post-Soviet perspectives. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 11(2), 155–197.
- Taylor, P. (1993). *International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process*. Londra & New York: Pinter.
- Terzi, Ö. (2010). *The Influence of the European Union on Turkish Foreign Policy*. Farnham: Ashgate.
- Thatcher, M. (1988). The Bruges Speech. 20 Eylül, <https://www.margaretthatcher.org/document/107332>.
- Tocci, N. (2011). *Turkey's European Future: Behind the Scenes of America's Influence on EU-Turkey Relations*. New York: New York University Press.
- Torcal, M., Bonet, E., & Costa Lobo, M. (2012). Institutional trust and responsiveness in the EU. D. Sanders, P. Bellucci, G. Tóka & M. Torcal (Der.), *The Europeanization of National Polities? Citizenship and Support in a Post-Enlargement Union* (91–111). Oxford: Oxford University Press.
- Trimikliniotis, N. (2019). *Migration and the Refugee Dissensus in Europe: Borders, Security and Austerity*. Oxon: Routledge.
- Valmorbida, A. (Der.) (2014). *Citizens' Participation at the Local Level in Europe and Neighbouring Countries*. Brüksel: Peter Lang.
- Villaroman, N. G. (2012). The right to establish and maintain places of worship: The developments of its normative content under international human rights law. S. Ferrari & S. Pastorelli (Der.), *Religion in Public Spaces: A European Perspective* (295–322). Farnham: Ashgate.

- Wall, S. (2019). *The Official History of Britain and the European Community: The Tiger Unleashed, 1975–1985*. Oxon: Routledge.
- Wallach Scott, J. (2007). *The Politics of the Veil*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Winlow, S., Hall, S., & Treadwell, J. (2017). *The Rise of the Right: English Nationalism and the Transformation of Working-Class Politics*. Bristol: Policy Press.
- Zimmermann, W. (1996). *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers – America's Last Ambassador Tells What Happened and Why*. New York: Times Books.
- Žižek, S. (2020). Barbarism with a human face. *Welt*, 19 Mart, <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article206829259/Slavoj-Zizek-on-Corona-Barbarism-with-a-Human-Face.html>.

## EXTENDED ABSTRACT

The EU's track record of incapacity to develop a joint position and speak with a single voice about crucial matters have eroded its credibility not only among its own member states (the peripheral or disadvantaged ones) and in the wider European context (in its dealings with countries aspiring to become EU members or those in the neighborhood), but also globally. Understandably, political misconceptions, decisions purely driven by economic nationalism, and the largely unfirmed and therefore, easily manipulated society, have put the EU to the test. All these aspects, encourage the question: Can we be optimistic about the future of the European integrationist project and, regardless of the answer, what are the responsibilities of different authorities as well as citizens in such a complex process? For so long, we have witnessed a major gap between the EU elites and ordinary people as well as between the core and (semi-)periphery, altogether encouraging discussions about democratic deficit and contributing to a greater interest in intergovernmentalism rather than supranational *modus operandi*. Such a shift, apart from providing EU member states with flexibility and thus more freedom to determine their own status (facilitated by the 2009-agreed Article 50, which is the only legal mechanism for a member state to leave the EU), has come to represent a threat to the EU suggesting that in contrast to the well-established narrative about external challenges (either cultural, such as Islam, or geopolitical, such as China and Russia), the actual danger can also come from the inside as the result of internal alienation and polarization, with a number of political parties and elected establishments priding themselves on their EU-skeptic, if not pessimistic, views and policy alternatives.

For example, the eurozone crisis did nothing but cement the feeling of powerlessness and lack of European unity. More recently, but clearly inseparable from the dilemmas stemming from the eurozone challenge, the 2015 refugee crisis, the 2016 United Kingdom's EU membership referendum, and the 2019 eruption of the far-reaching coronavirus pandemic, have cast doubts upon the stability of the European project. They again scattered the EU's supranational agenda and inspired its individual member states and their publics to approach each of these occurrences as another reason for more intergovernmentalism. Some studies have rightly connected migration to the subject of solidarity and tried to warn us of a state-centric mindset when dealing with global movements of people. Migration was also at the core of Brexit vote in 2016, which consequently provided space for speculation as to whether some other EU members had a good reason to organize exit ballots, which could potentially weaken the EU and eventually lead to its fragmentation. Most recently, Covid-19 restated discrepancies across the EU, both in terms of intrastate dynamics (shaped by the type and competency of leadership, the readiness of the health care system to confront the pandemic, and the measures adopted in order to protect the well-being of citizens) and interstate relations (either at the bilateral level, through continuous discreditation of each other's strategies and preferences, or at the multilateral level, while expecting the EU to use its supranational powers to assist struggling member states). On the other hand, in the debate about the European integrations project, the very role of citizens has often come across as marginal, even though it is difficult to picture the EU progress with its agenda without securing the commitment of its citizens, regardless of their level of cosmopolitanism. In any case, the involvement of citizens largely depends on the EU's institutions that are responsible for providing space for the genuine citizen participation in public life. In addition, looking closely at the contractual relationship between national governments and their respective citizens, who are expected to take part in European elections, national governments shape their citizens' perception of the EU, either in a positive or negative way, largely depending on their own standing among the Brussels bureaucrats and capacity to agree and respond to the EU's supranational or individual member states' demands. Here, given that the widely uninformed citizens are likely to believe that the solution to their problem is with their own governments and not the Brussels authorities, the European identity factor, which implies strong attachment to Europe and readiness to upgrade the state of mind in a way that it is not only national identity that matters but also some other, supranational one, comes across as insignificant.

With everything taken into consideration, this paper concludes that the European integrationist project is in trouble, since concerns evolving around the environment, natural resources, laws and human rights, euro and economic development, and stability and securitization of borders, pose a serious challenge for the Brussels authorities. While none of these issues is a novelty per se, the fact that some of their key features remain insufficiently tackled or even completely disregarded, even though they are capable of leading to further disappointment and fragmentation of the EU, does come as a surprise. Having experienced a number of major crises in the post-Cold War context, the Brussels administration and the individual and ever-competitive member states' governments have sought to exploit supranational and intergovernmental approaches for the sake of economic advancement. With all the crises the EU has gone through, both the Brussels authorities and European citizens have realized that achieving a common European identity is much more complicated than creating a political or economic union. Moreover, every crisis has managed to further erode the notion of common (or even shared) and to restate the power of national borders and preference for intergovernmental model of cooperation, as well as for a greater freedom in relation to new partnerships and policy alternatives. Such an approach has been welcomed by citizens and different EU member states that have often felt marginal and threatened by the decisions



taken in Brussels. In one way or another, citizens do find ways to punish their leaderships and the individual member states do find ways to obstruct the EU's supranational agenda. Indeed, and somewhat paradoxically, in addition to the existing Others (internal and those on the EU's doorstep), every crisis has had the potential of attracting new state and non-state actors, thus additional Others, to exploit the momentum for the advancement of their own multidimensional objectives, which could eventually accelerate the undoing of the European integrationist project.